

Habad-Lubaviç Hasidiliğinin Ortaya Çıkışı ve Küresel Bir Harekete Dönüşümü*

Araştırma makalesi • *Research article*

Fatih MEMİÇ**

Atıf/©: Memiç, Fatih, (2022). Habad-Lubaviç Hasidiliğinin Ortaya Çıkışı ve Küresel Bir Harekete Dönüşümü, Milel ve Nihal, 19 (2), 187-223.

Öz: Bu çalışma 18. yüzyılda günümüz Polonya ve Ukrayna devletlerini kapsayan bölgede ortaya çıkan hasidik geleneğin Rusya'daki önemli temsilcilerinden biri olan Habad-Lubaviç'i ele almaktadır. Misyon faaliyetleriyle ezoterik öğretiyi anlaşılır ve uygulanabilir kıılma düşüncesi hareketin karakteristik özelliğidir. Hasidizm içi mücadele, Mitnagdim'in ve Rusların baskısı, Siyonizm'in ortaya çıkışı, Amerika'ya göç ve Yahudi kimlik mücadelesi hareketin karakterini ve stratejisini belirleyen temel unsurlardır. Hareketin tüm liderleri Mesihî kurtuluşu gerçekleştirmek için çalışmışlardır ve bu mücadele mensuplar tarafından hâlâ sürdürülmektedir. Habad-Lubaviç, Yahudi kimliğini, geleneğini, mirasını canlı tutma ve dünya çapında bunun sürekliliğini sağlama parolasıyla faaliyet yürütmektedir. Yahudilere dinin emir ve yasaklarını tebliğ etme anlamında misyoner bir hareket olarak tanımlanan Habad-Lubaviç'in tarih sahnesine çıkışı, başlangıçtan günümüze tarihi seyri, diğer hasidik geleneklerden farklılıkları, yerelden küresel bir harekete dönüşümde ve misyon faaliyetlerinin oluşumunda sürece etki eden kırılma noktaları araştırmanın ortaya koymaya çalıştığı ana hedefdir.

Anahtar Kelimeler: Habad, Lubaviç, Hasidizm, Misyon, Tsadik, Mesih.

* Bu makale, 18 Nisan 2022 tarihinde tamamladığımız "*Habad-Lubaviç Hasidiliğinin Tarihsel Gelişimi ve Misyon Faaliyetlerinin Dini Kökeni*" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı / Asst. Prof., Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Religious Sciences [fatihmemic@klu.edu.tr], ORCID: 0000-0002-0932-3274.

The Emergence of the Chabad-Lubavitch Hasidism and Its Transformation into a Global Movement

Citation/©: Memiç, Fatih, (2022). The Emergence of the Chabad-Lubavitch Hasidism and Its Transformation into a Global Movement, *Milel ve Nihal*, 19 (2),187-223.

Abstract: This study deals with Chabad-Lubavitch, one of Russia's essential representatives of the Hasidic tradition, which emerged in the 18th century in the region covering today's Poland and Ukraine. The idea of making esoteric teaching understandable and applicable through mission activities is the characteristic feature of the movement. The struggle within Hasidism, the oppression of Mitnagdim and the Russians, the emergence of Zionism, immigration to America and the struggle for Jewish identity are the main elements that determine the character and strategy of the movement. All movement leaders have worked to achieve messianic salvation, and this struggle is still carried on by its members. Chabad-Lubavitch operates with the motto of keeping the Jewish identity, tradition and heritage alive and ensuring its continuity worldwide. The emergence of Chabad-Lubavitch, which is defined as a missionary movement in the sense of conveying the orders and prohibitions of religion to the Jews, its historical course from the beginning to the present, its differences from other Hasidic traditions, the breaking points that affect the process in the transformation from a local to a global movement and the formation of mission activities are the main goal that the research seeks to reveal.

Key Words: Chabad, Lubavitch, Hasidism, Mission, Tsaddik, Messiah.

Giriş

Hasidizm, tek gerçeğin ilahi hakikat olduğunu ve onun her şeyi kuşattığını vurgulamış, bu hakikatin bilinmesini ve tefekkür edilmesini Tanrı ile iletişimin gereği olarak görmüştür. *Tsadik* veya *rebbe* (manevi-mistik lider) olarak ifade edilen hasidik liderler, ilahi hakikati muhatap kitlenin anlayacağı tarza dönüştürmüştür. Sonrasında ise onların karizma ve şahsiyetlerine olan inanç en temel sorumluluk hâline gelmiştir.¹ Habad²-Lubaviç'teki³ liderlik anlayışı ise farklı gelişmiş ve aracılık yerini manevi rehberliğe bırakmıştır. Emirlere

¹ Gershom G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism* (New York : Schocken Books, 1946), 344.

² HaBaD, İbranice "hohma" (hikmet-kavramsal yeti), "bina" (anlayış-anlama yeteneği) ve "daat" (bilgi-yoğunlaşma ve içselleştirme) kelimelerinden oluşan bir kısaltmadır.

³ Harekete yaklaşık olarak bir asır merkezlik yapmış olan Beyaz Rusya'daki bir kasabanın adıdır.

uymak, eğitime özen göstererek ilahi hikmeti öğretmek ve kurtuluşu getirmek sorumluluğunun kapsamı olarak belirlenmiştir. Tüm sorumluluğu hasidlerin omuzlarına yükleyen bu düşünce yapısıyla hareket liderleri, *tsadikin* dünyadaki rolüne yönelik bir düzenlemeye gitmiş ve hasid kurtuluş mücadelesinde rehberlik hariç yalnız bırakılmıştır. Yani liderin vazifesi kurtuluş yolunda haside yol göstermekle sınırlandırılmıştır.⁴

Ezoterik öğretinin kişilerin anlayacağı ve uygulayacağı bir konuma getirilme çabasının sonucu olarak, farklılıklar asgari düzeyde tutulmuş ve tüm Yahudilere yönelik misyon faaliyetine girilmiştir.⁵ Tora'daki emir ve yasakların uygulanması mottosuyla hareket eden Habad-Lubaviç, her bir Yahudi'nin eylemine önem atfetmiştir. Kadın-erkek, çocuk-geç-yaşlı ayrımı yapmayan hareket, Mesihî sürecin gerçekleşmesi için internet, sosyal medya vb. gibi tüm yeni iletişim kanallarını da erken dönemlerden itibaren kullanmıştır. Hasidiklere muhalefet eden Mitnagdim'in baskıları, geleneksel hayat tarzını tehdit eden asimilasyon, göç, ekonomik ve politik durumların yanında vb. diğer etmenlerle de mücadele etmek zorunda kalan hareket liderlerinin manevi rehber olmanın yanında iyi birer idareci olmaları da Habad-Lubaviç'i diğer Yahudi hareketlerinden belirgin şekilde farklılaştırmıştır. Tüm bunlar onun dünya çapında iletişim ağına sahip olmasına, organize ve kurumsal bir yapıya dönüşmesine ve Habad-Lubaviç mensuplarının kendisini Yahudi kimlik bilincinin savunucusu ve bayraktarı olarak hissetmesine neden olmuştur.

Aslında Habad-Lubaviç, hasidik geleneğin diğer kolları gibi tipik bir hasidik ekoldür. Ancak diğerlerinden farklı tarihi seyir izlemiş ve bugünkü misyoner karakterine bürünmüştür. Bu yönüyle de Yahudi tarihi içindeki en önemli hareket olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yaklaşık 250 yıllık tarihe sahip olan bu hareket üzerine Türkiye'de bilimsel bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu

⁴ Bkz: "Tanya", Igeret Hakodesh-22; 27, Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/tanya/tanya_cdo/aid/1028862/jewish/Tanya.htm.

⁵ Habad-Lubaviç'in misyon faaliyetlerinde bulunduğunu ifade ederken Hristiyanlar tarafından yapılan misyonerlikle karıştırmamak ve hareketi dışı doğru dini yayılma mücadelesi olarak tanımlamamak gerekmektedir. Bu bağlamda hareketin misyoner olduğu veya misyon faaliyetlerinde bulunduğu vurgusu Yahudilik içerisindeki çeşitli gruplara veya modern çağla beraber Yahudiliğini unutmak üzere olanlara yönelik bir eylem stratejisi olarak okunmalıdır. Özetle onun misyonerliği hali hazırda Yahudi olanlara yani içeriye yöneliktir.

da yapılan çalışmanın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Alana dair çalışmalar henüz çok yenidir ve genel olarak üst başlık olan Hasidizm ile ilgilidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla başlıcaları Kürşat Demirci'nin "*Doğu Avrupa Yahudiliği: Hasidizm*" (2005) başlıklı makalesi, Ebru Metli'nin "*Hasidizm'in Yahudi ve Öteki Anlayışı*" (2006) ve Hatice Gültekin'in "*Bir Yahudilik Yorumu olarak Hasidizm*" (2009) başlıklı yüksek lisans tezleri ile Ali Osman Kurt'un "*Fundamentalist Yahudiler*" (2016) başlıklı kitabıdır. Ayrıca, Canan Seyfeli ve Hüseyin Akdemir'in "*Hasidik Yahudilikte Vaat Edilmiş Topraklar Fikri: İsrail Karşıtlığı*" (2020), Ömer Faruk Araz'ın "*Tarihten Günümüze Hasidik Yahudiler ve Kendilerine Özgü Dindarlık Anlayışları*" (2021) ve Bülent Şenay'ın "*Hasidism under the Influence of Hesychasm and Sufims: Baal Shem Tov-A Jewish Sufi and Hesychast?*" (2021) başlıklı makaleleri de son zamanlarda neşredilmiş güncel çalışmalar olarak kayda değer araştırmalardır. Çalışmamız son zamanlarda ülkemizde de isminden söz ettirmeye başlayan Habad-Lubaviç ile ilgili alana katkıda bulunmayı ve sonraki çalışmalar için basamak oluşturmayı hedeflemektedir.

Kaynağı itibarıyla diğer hasidik gelenekler gibi rebbenin liderliğinde yerele bağlı olarak ortaya çıkan Habad-Lubaviç ekolü nasıl bir süreç geçirmiştir ki dünya çapında faaliyet yürüten bir harekete evrilmiş; diğerleri kapalı ve katı bir toplum yapısı ortaya koyarken o, daha kapsayıcı ve ılımlı bir hareket tarzı benimsemiş; modern dünyanın olumsuz etkilerine rağmen nasıl daha entegre bir hayat tarzı geliştirmiş veya Yahudiler arasında etkinlik açısından nasıl bu kadar görünür ve etkili olabilmıştır gibi sorulara yönelik cevap arayışı ve hareketin geçirdiği tarihsel sürecin merhalelerini dikkate almadan yapılacak değerlendirmelerin eksik kalacağı düşüncesi bizi bu alanda çalışmaya yöneltmiş ve araştırmamızın temel problemini oluşturmuştur.

Çalışmamızda hareketin yaşamış olduğu bu dönüşüm 5 başlık altında incelenecektir. Ezoterik öğretinin kitlelere yayılması gerektiği düşüncesi bunun ilk basamağıdır ve hareketin ortaya çıkışının temel prensibidir. Hareketin kurucudan sonra yaşadığı öğrenci ve oğul arasındaki mücadelenin oğuldan yana neticelenmesiyle liderliğin hanedan içerisinde kalması ve gelişmesi ikinci başlığı, misyon öğretisinin sistematikleştirilmesi ve Mesihî kurtuluşa yönelik vurgu yapılması ise üçüncü başlığı oluşturmaktadır. Hareketin Rusya'dan Amerika'ya geçmesi ve yeniden bir yapılanmayla kurumsallaşma

hamlesi başlatmasıyla bir miladın oluşturulmuş olması başlıkların dördüncüsüdür. Son liderin, eylemleri, kararları, vizyonu ve öngörülerıyla hareketin dünyaya yayılmasındaki ve organizasyona dönüşümündeki etkisi ise başlıkların sonuncusunu içermektedir.

I. Hareketin Ortaya Çıkışı ve Ezoterik Öğretinin Kitlelere Açılması

Habad-Lubaviç, diğer hasidik gelenekler gibi bir lider hareketidir. Bu hareket ilk beş rebbe zamanında Rusya'da, son iki rebbe de ise Amerika'da faaliyet yürütmüştür. Bu liderlerin rehberliğinde geliştirilen öğretilerle yeni şartlara uyum sağlanmıştır. Hareketin kurucusu R. Shneur Zalman (1745-1812), R. Menahem Mendel Vitebsk'in (1730?-1788) öncülüğünde Rusya'da faaliyet yürütmüş, her geçen gün liderliğini ve gücünü de pekiştirmiştir. Liderliğinin başlangıcı ve hareketin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. R. Zalman'ın Liozna kasabasına yerleştiği 1783 ya da Beyaz Rusya'daki hasidlere liderlik yapması talebinin iletildiği 1786 yılı hareketin ortaya çıktığı tarih olarak kabul edilmekle beraber 1766 ve 1774 gibi çok daha erken tarihler de verilmektedir.⁶ Altıncı rebbe Joseph Isaac Schneersohn'a göre (1880-1950) Hasidizm, R. Zalman'ın merkezinde olduğu kurumsal yapıya sahip bir harekettir. *Maggid* Dov Baer'in⁷ (ö. 1772) talebeleri, hareketin gidişatının ve takip edilmesi gereken siyasetin kararlarını alan merkezi yapının parçalarıdır. R. Zalman ise 1773-1776 yılları arasında taşradaki yapıları denetleyen güç ve otorite sahibi bir liderdir.⁸

⁶ Eli Rubin, "Toil of the Mind and Heart", Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2853849/jewish/Toil-of-the-Mind-and-Heart.htm.; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Likkutei Dibburim-6-", böl. 63 (3), Erişim 07 Eylül 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2719178/jewish/Likkutei-Dibburim-Volume-6.htm; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5701", böl. Pesah Sheni, Erişim 07 Eylül 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3375856/jewish/Sefer-HaSichos-5701.htm.

⁷ Israel b. Eliezer'in (Beşt) takipçisi ve Hasidizm'in ondan sonraki lideri olarak kabul edilen Dov Baer hasidik gelenekte *maggid* (vaiz) olarak kabul edilmektedir. Habad'ın ikinci rebbesi ve R. Zalman'ın oğlu olan R. Dov Baer'le karışıklığa sebep olmaması için kendisinden "*maggid*" ifadesiyle birlikte bahsedilecektir.

⁸ Ada Rapoport-Albert, "Hasidism after 1772: Structural Continuity and Change", *Hasidism Reappraised*, ed. Ada Rapoport-Albert (London: Littman Library of Jewish Civilization, The, 1996), 122-24; Immanuel Etkes, *The Gaon of Vilna: The Man and His Image*, çev. Jeffrey Green (Berkeley, United States: University of California Press, 2002), 122-23.

Immanuel Etkes (d. 1939-), yaptığı araştırmalar neticesinde bu yaklaşıma alternatif getirmiştir. Ona göre R. Zalman'ın liderliği iddia edildiği gibi merkezi yapının parçası değildir. Aksine onun liderliği uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Hasidler, Mitnagdim baskısından dolayı Litvanya-Beyaz Rusya'da diğer yerlerde olduğu kadar yayılma imkânı bulamamıştır. Bu durum kutsal beldenin manevi atmosferinden faydalanma niyetiyle birleşince Filistin'e göç düşüncesi zorunlu hâle gelmiştir. 1777 yılında yapılan bu göçle R. Zalman'ın liderliği arasında ilişki görülmüştür. Çünkü R. Zalman, Filistin'e gidecek olan hasidlerin maddi ihtiyaçların karşılanması ve onlara yönelik yardımların toplanması amacıyla arkada bırakılmıştır. Onun bağımsız liderliğine giden yolun basamaklarından ilkinin verilen bu kararla atıldığı iddia edilmektedir.⁹

R. Zalman, üstadı R. Mendel Vitebsk, 1788 yılında vefat etmiş olmasına rağmen hemen bağımsız bir liderlik sergilememişse de bazı yeni uygulama ve girişimleri hayata geçirmesi, Rusya'daki hasidik hareket içerisinde rahatsızlığa yol açmıştır. R. Abraham Kalisk (1741–1810) ile yaşadığı sıkıntı bağımsız liderliğe giden süreçteki önemli başka bir etken olmuştur. Kabala'nın gizemlerinin ifşa edilmesi gerektiği düşüncesi bu problemin ana temasını oluşturmaktadır. R. Kalisk, kitleler için manevi inanç ve ahlaki prensiplerin temel olduğunu ileri sürmüş, aksi durumun gelenekten kopma, anlama ve yorumlamada hatalar gibi sorunları ortaya çıkaracağı hususuna dikkat çekmiş ve öğretiyi yaymakla görevlendirilen kişilerin yeterli ehliyetinde olmadıkları uyarısında bulunmuştur.¹⁰ Dini-ideolojik kisede ortaya çıkan bu iktidar mücadelesinde asıl hedefin geniş kitle

⁹ Immanuel Etkes, *Rabbi Shneur Zalman of Liady: the origins of Chabad Hasidism*, çev. Jeffrey M. Green (Waltham, Massachusetts: Brandeis University Press, 2015), 9-14; Naftali Loewenthal, *Communicating the Infinite: The Emergence of the Habad School* (Chicago: Univ. of Chicago Pr, 1990), 39, 42; Bazı bilginler Filistin'e göçü Mesihsel bir eylem olarak algılamalarına rağmen ifade edildiği gibi altta yatan neden Tanrı ile bir araya gelebilmek ve cemaati için daha uygun bir yer olarak gördüğü Filistin topraklarının maneviyatından faydalanabilmektir. Raya Haran, "Menahem Mendel of Vitebsk", Erişim 07 Eylül 2022, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Menahem_Mendel_of_Vitebsk.

¹⁰ Roman A. Foxbrunner, *Habad: The Hasidism of R. Shneur Zalman of Lyady* (Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1993), 125; Etkes, *Rabbi Shneur Zalman of Liady*, 209-11; Nehemia Polen, "Charismatic Leader, Charismatic Book: Rabbi Shneur Zalman's Tanya and His Leadership", *Rabbinic and Lay Communal Authority*, ed. Suzanne Last Stone (KTAV Publishing House, Inc., 2006), 60-61.

üzerinde otorite kurmak ve kontrolü ele almak olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ikili arasındaki tartışma R. Zalman'ı tam bağımsız lider, takipçilerini ise ayrı bir hareket olarak ortaya çıkartmıştır. Bu bölünme neticesinde 1805'ten itibaren yani R. Zalman daha hayattayken Habad ismi ayrı bir hasidik hareketi tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Özetle R. Zalman'ın kabul edilmesi için vermiş olduğu mücadele nihayetinde liderliği elde etmesine ve farklı bir hareketin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.¹¹

R. Zalman'ın öğretisinin muhteviyatı da kapalıktan açıklığa doğru aşamalı bir seyir izlemiştir. Mitnagdim'in suçlamalarıyla iki kez tutuklanması (1798 ve 1800) ve Petersburg hapsi, sürecin önemli bir dinamiğidir.¹² R. Zalman, Kabalacı öğretilerin kitlelere erişimini kendisine yönelik göksel yaptırımın dünyevi yansıması, hapishaneden kurtuluşunu ise haklılığının ilahi işareti olarak yorumlamıştır.¹³ Hareketin beşinci rebbesi R. Shalom Dov Baer (1860-1920) benzer şekilde Petersburg hapsini işaret etmiş ve aynı konuya değinen iki metinden birini 1805'e diğerini de Petersburg'dan önceye tarihlen-dirmiştir. İki metin arasındaki ayırım açıklık ve anlaşılabilirlik olarak tespit edilmiştir. R. Shalom Dov Baer, Petersburg'dan önceki metnin sadece bâtni bilgiye sahip olanlarca, diğerinin ise metnin açıklığından dolayı Petersburg sonrasına tarihlenebileceğini vurgulamıştır.¹⁴

Öğretinin muhatap kitlesi de bu süreç içerisinde şekillenmiştir. Günah işleme kabiliyetine sahip olup ruhi tekâmülü için mücadele eden kişiler (*benoni*) asıl hedef olarak belirlenmiştir. Bu kişiler mânâya dair bâtnî bilgisi olanları ve ezoterik öğretiyi idrak edecek seviyede olan bilginleri kapsamaktadır.¹⁵ Tanrı'ya karşı vazifenin, dini ve manevi yükselişi gerçekleştirmenin ancak ezoterik öğretinin aktarılması ve anlaşılmasıyla mümkün olduğuna inanılması ve bu-

¹¹ Etkes, *Rabbi Shneur Zalman of Liady*, 241; 255.

¹² Etkes, *Rabbi Shneur Zalman of Liady*, 168; 175; 199.

¹³ "Sichos in English", 1, Yud-Tes Kislev, 5738 (1977), https://www.chabad.org/the-rebbe/article_cdo/aid/2468546/jewish/Sichos-in-English.htm; "Mysticism Demystified", Chabad.org, Erişim 25 Nisan 2022, <https://www.chabad.org/article.asp?aid=1686495>.

¹⁴ Loewenthal, *Communicating the Infinite*, 72-73.

¹⁵ Loewenthal, 52.

nun kendi sorumlulukları olduğu bilinciyle hareket edilmesi diğerleriyle iletişime geçmeyi teşvik etmiştir.¹⁶ Ancak R. Zalman'ın ve müntesiplerinin yaşadığı hasidik mahfile gelenlerin sayısının her geçen gün artması belirli düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Kimin hangi zamanda ve ne sıklıkla ziyarete geleceği, gelenlerin nerede ve nasıl kalacakları, kurallara riayet edilip edilmediğinin nasıl takip edileceği gibi bir takım sorunlar karara bağlanmıştır. Hasidik gelenek içerisinde nadir bir uygulama olan bu Liozna düzenlemeleri belirgin farklılık oluşturmuştur. Bu şekilde hasid ve lider arasındaki görüşmeler düzene koyulmuş ve belli oranda hiyerarşik yapıya geçilmiştir.¹⁷

Hareketin temel metni ve "Hasidizm'in yazılı Tora'sı"¹⁸ olarak ifade edilen "Tanya'nın" basımı da bu düzenlemelerin bir parçasıdır. Tanya, *tsadikin* yokluğunda bile rehberlik vazifesinin devam ettirilmesi ve görüşmelerin bir dereceye kadar kitapla yer değiştirmesi amacıyla oluşturulmuştur. Öğretilerin sistemli şekilde kaleme alınması hareketin kişisel rehberlikten metinsel rehberliğe geçiş planında önemli bir adımdır.¹⁹

Aklîlik vurgusu hareketin bir başka temel karakteristiğidir.²⁰ Kişinin zahirin ardındaki bîatını idrak edebilmesi için "*hohma*," "*bina*" ve "*daat*" kavramlarını temel alan bir sistem geliştirilmiştir. Tanrısal azametın zihinsel tefekkürü tek başına yeterli değildir. Bilginin gerçekleşebilmesi yani aşk (*ahava*) ve korku (*yir'a*) hislerinin

¹⁶ Rachel Elijor, *The Paradoxical Ascent to God: The Kabbalistic Theosophy of Habad Hasidism* (State University of New York Press, 1993), 21; Etkes, *Rabbi Shneur Zalman of Liady*, 209-11.

¹⁷ Etkes, *Rabbi Shneur Zalman of Liady*, 41-49; 61; 64-65.

¹⁸ Ariel Mayse, "The Sacred Writ of Hasidism: The Tanya and the Spiritual Vision of R. Shneur Zalman of Liady", *Books of the People: Revisiting Classic Works of Jewish Thought*, ed. W. Halpern Stuart, t.y., 110.

¹⁹ Uriel Gellman, Moshe Rosman, ve Gadi Sagiv, "Lithuania, White Russia, and The Land of Israel", *Hasidism: A New History* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017), 127; 130.

²⁰ Habad'ın aklîleştirme vurgusunu Batı'da aydınlanmayla ortaya çıkan ve akli öncelleyen rasyonellikle karıştırmamak gerekmektedir. Batı'daki anlamıyla rasyonellik, bilginin kaynağının ve kişinin rehberinin akıl olduğunu ifade etmekle kurucu ilke olarak Tanrı'yı bulunduğu merkezden alarak yerine akli oturtmaktadır. Dini ve ahlaki değerler yine bu akıl süzgecinden geçirilerek eleştiriye tabi tutulmaktadır. Habad'da ise aklîleştirme eleştiri olarak değil tam tersine hakikatin bulunmasında araç, tefekkür vasıtasıyla dini ve ahlaki değerlerin güçlenmesine vesile olan unsurdur.

uyandırılabilmesi için zihnin bu tasavvurları kavraması, sonrasında da onlara bağlanması gereklidir. Zihin, Tanrı'nın büyüklüğü karşısında bir hiç olduğunu idrak ettiğinde ona karşı huşu duyacak ve kalpteki özlemden dolayı da sonsuz olana aşkla bağlanacaktır.²¹

Yahudi bireyin Tanrı karşısındaki hiçliğinin idraki kadar önemli olan bir başka husus da Yahudilerin Tanrı katındaki değerinin idrakine varmaktır. Çünkü Habad'a göre Yahudiler diğer insanlarda bulunmayan tanrısal nüveye sahiptir. Hareketin temel eseri Tanya daha ilk sayfalarında Yahudilerin hayvani (*nefeş ha-bahamit*) ve ilahi (*nefeş ha-elohit*) olmak üzere iki ruha sahip olduklarıyla söze başlamaktadır. Hayvani ruh, kişiye hayat veren onu dünyaya bağlayan ve olumsuz eylemlere sevk eden maddi benliktir. İlahi ruh ise Yahudi bedeninde somutlaşan, maneviyatın kaynağı Tanrı'nun saf yönü ve O'nun gerçek parçasıdır.²² İnsanlık ontolojik olarak bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Yahudiler daha en başta farklı ve yüce bir statüde yaratılmış diğerleri ise Yahudilerin ulaşabilecekleri mertebeye erişme potansiyelinden yoksun olarak var edilmiştir. Yahudi ruhuna verilen önem öyle üst düzeyde konumlandırılmıştır ki Yahudi birey, Tanrı'nın nurunu çekecek ve dünyayı kurtaracak kişi olarak algılanmıştır. Toprak nasıl ürün verecekse Yahudiler de emir ve yasaklara uymak suretiyle yaratılışın amacını gerçekleştirecektir.²³

Her Yahudi'de bulunduğunu iddia ettikleri ilahi nüveye kendini atfetmesi Habad'ı diğer hasidik geleneklerden ayırmaktadır. Yahudilerin, fiillerini tanrısal eylemlere dönüştürme kabiliyetiyle düzenin inşasındaki seçilmiş tek millet olduğu düşüncesi ve köken birliğinden hareketle her Yahudi ferdine ulaşmanın ve kendisindeki bu cevherin idrakine varmasında ona yardımcı olmanın gerekliliği diğerleriyle temasa geçmeyi zorunlu hâle getirmiştir.²⁴ Bu anlayış

²¹ "Tanya", Likutei Amarim-18, Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/tanya/tanya_cdo/aid/1028862/jewish/Tanya.htm.

²² "Tanya", Likutei Amarim 1-2, Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/tanya/tanya_cdo/aid/1028862/jewish/Tanya.htm.

²³ "Sichos in English", böl. 27-Yechidus, Eve of 15th of Tammuz, 5745 (1985), https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2468546/jewish/Sichos-in-English.htm; Rabbi Avraham Katz, çev., "Lessons in Torah Or and Likutay Torah", Erişim 25 Nisan 2022, <https://www.learnchassidus.com/lessons>.

²⁴ "Tanya", Likutei Amarim-32; 37, Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/tanya/tanya_cdo/aid/1028862/jewish/Tanya.htm; Nissan Dovid

ilerleyen süreçte üç katmanlı bir yaklaşımı ortaya çıkartacaktır: İlki kendi dışındaki Ortodoks mensupları harekete dâhil etmek, ikincisi Ortodoks olmayanları dindar bir hayat tarzına yönlendirmek -ki bu kendisi için belirlediği en önemli görevdir- ve sonuncusu Yahudi olmayanlara (Nuhiler) karşı tavidir.²⁵

II. Hanedana Dönüşme ve Gelişim

1812 yılında Napolyon, Çarlık Rusya'ya savaş açmıştır. Dönemin Yahudilerinin Fransa ve Rusya gibi iki büyük güç arasında kalması onların kimden yana tavır alacakları problemini ortaya çıkarmıştır. Yahudilerin bir kısmı olası Fransız zaferinin Mesih'in gelişine sebep olacağına inanmış, bunu Yahudiler için tam bir felaket olarak yorumlayan R. Zalman ise her türlü zorluğa rağmen Rusya'dan yana tavır almıştır.²⁶ Bu tavır ve yakınlığın sonucunda gelebilecek misillemeden korkulmuş, Fransızların Liady'e yaklaşılmasıyla harekete uzun yıllar merkezlik yapacak olan Lubaviç'e yerleşimin önü açılmıştır. Liady'den kaçışın getirdiği sıkıntı ve sert kış şartlarının sonunda R. Zalman 1812 yılında vefat etmiştir.²⁷

R. Zalman'ın vermiş olduğu mücadele halefi ve oğlu R. Dov Baer (1773-1827) tarafından sürdürülmüştür. 1813'teki Lubaviç'e yerleşme liderliğinin başlangıcı kabul edilmekte ve R. Dov Baer, hareketin devamı açısından belki de en önemli pozisyonu işgal etmektedir. Çünkü hareket bir yol ayrımına girmek üzeredir. Ya biyolojik aktarım esas alınacak ya da aile dışından biri halef olacaktır. Bu açıdan onun en önemli etkisi liderliğin aile içinde kalmasındaki katkısıdır.²⁸ Hareketin hanedan prensibinde karar kılması son rebbeeye kadar devam eden aile liderliğini ortaya çıkarmıştır. R. Dov Baer'in, babası gibi baskın ve karizmatik olmaması, yeni öğretiler ortaya

Dubov, *To Love a Fellow Jew: The Mitzvah of Ahavas Yisrael in Chassidic Thought* (Brooklyn, N.Y.: Sichos in English, 1999), 19-24.

²⁵ Aviezer Ravitzky, "The Contemporary Lubavitch Hasidic Movement", *Accounting for Fundamentalisms*, ed. Martin E. Marty ve R. Scott Appleby (Chicago: University of Chicago Press, 1994), 310.

²⁶ Yanki Tauber, "Is Judaism a Theocracy?", Erişim 07 Eylül 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2184/jewish/Is-Judaism-a-Theocracy.htm.

²⁷ Yosef Yitshak Kaminetski, *Days in Chabad: Historic Events in the Dynasty of Chabad-Lubavitch*, çev. Yosef Cohen (Brooklyn, N.Y.: Kehot Publication Society, 2002), 103-4; 248-49.

²⁸ Avrum Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement: A Critical Evaluation of HaBaD Leadership, History and Succession* (New Jersey: Jason Aronson Publishers, 2000), 189.

koymaması babasının talebesi R. Aaron ha-Levi'ye (1766–1828) karşı liderlik sürecini ise sıkıntıya sokmuştur.²⁹ Ancak Lubaviç'e yerleşme ve ekonomik temel oluşturmak için başlatılan girişimlerle R. Dov Baer, takipçilerinin kendi ayakları üzerinde durmalarını hedeflemiş ve verilen imtiyazları liderliğine yönelik algıyı düzeltmek için kullanmıştır.³⁰

R. Dov Baer, ismi geçmemekle beraber R. Aaron'un görüşlerine karşılık vermek ve yeteneğini ortaya koymak için seçkinler grubuna *Kuntres Ha-Hitpa'alut*'u (Vecd Risalesi) daha geniş bir kitleye ise *Kuntres ha-Hitbonenut*'u (Tefekkür Risalesi) kaleme almıştır.³¹ Kitlelere ulaşmaya yönelik atılan bu adımlar fikirlerin basılarak yayılması faaliyetine öncülük etmiştir. Bu açıdan R. Dov Baer, harekette basım-yayım faaliyetleriyle öğretilerin yayılmasını sistemleştiren ilk kişi olarak kabul edilmiştir.³² Ezoterik öğretinin erişimini genişletme çabasında tefekküre vurgu yapan R. Dov Baer, elit gruptan yoğun entelektüel çaba ve tefekkür yoluyla mutlak *bittula*³³ diğerlerinden ise emirlere riayet etmekle asgari düzeyde *bittul*'a ulaşmalarını talep etmiştir. Tüm süreç her şeyin hiçlikten çıktığı fikrinin kavranması içindir.³⁴

Ömrü son ana kadar güçlü rakibi R. Aaron'a karşı liderlik mücadelesinde geçen ve her daim ezoterik öğretinin daha geniş kitlelerle buluşması için çabalayan R. Dov Baer, 9 Kislev 1827'de vefat etmiştir.³⁵ Hareketin sonraki lideri, R. Dov Baer'in damadı R. Menahem Mendel (1789-1866) ortaya koyduğu bilgelikle, R. Dov Baer

²⁹ Loewenthal, *Communicating the Infinite*, 104-5; 116; 142.

³⁰ Nissan Mindel, "Rabbi Dov Ber Schneuri - (1773-1827)", https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112320/jewish/Rabbi-Dov-Ber-Schneuri.htm; "Rabbi DovBer, the 'Mitteler Rebbe' (1773-1827)", Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/110442/jewish/The-Mitteler-Rebbe.htm.

³¹ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 180; Loewenthal, *Communicating the Infinite*, 148; 159; 195-203.

³² Loewenthal, *Communicating the Infinite*, 121; 153; 257-58.

³³ Kişideki ilahi nüveyle Tanrı'nın buluşması sonucu benliğin ortadan kalkması ve Tanrı'da bekâ bulma. Bkz: Loewenthal, *Communicating the Infinite*, 122-23, 181-82; Louis Jacobs, *Hasidic Prayer* (Cary, United States: Littman Library of Jewish Civilization, 1984), 98-103; Elior, *The Paradoxical Ascent to God*, 164; 195; 197.

³⁴ Jacobs, *Hasidic Prayer*, 83; 89-92.

³⁵ Yosef Yitshak Kaminetski, *Days in Chabad: Historic Events in the Dynasty of Chabad-Lubavitch*, çev. Yosef Cohen (Brooklyn, N.Y.: Kehot Publication Society, 2002), 56; Nissan Mindel, "Rabbi Dov Ber Schneuri - (1773-1827)", Erişim 25 Nisan 2022,

ve R. Aaron şeklinde ikiye bölünmüş kitleyi birleştirmiş ve hasidlerin savrulmalarını sona erdirmiştir.³⁶ Dedesinin öğretilerini kaleme aldığı *Torah Or* (1837), *Likkutei Torah* (1848) ve sorulara verilen cevaplardan oluşan *Responsa Tzemach Tzedek* (1871–1874) isimli eserler yeteneğini göstermesinde önemli bir işlev görmüştür.³⁷ R. Menahem Mendel'in lider olmasındaki etmenlerden biri olarak R. Dov Baer'le birlikte harekette yerleşik hâle gelen hanedan etkisi zikredilmektedir. Ancak kayınpederi R. Dov Baer'e değil de dedesi R. Zalman'a nispet edilmesi dikkate değerdir. Zira ifade edildiği gibi R. Dov Baer, yeni öğretiler ortaya koymamış aksine onların derinleştirilmiş izahını sunmuştur. R. Aaron gibi herkes tarafından saygıyla karşılanan biriyle rakip olmasından dolayı neredeyse hayatının tamamı liderlik mücadelesinde geçmiştir. R. Dov Baer'in mücadelesi harekette hanedan prensibine önem kazandırmıştır. Ancak R. Menahem Mendel'in liderliğini tam manasıyla R. Dov Baer ile soy bağlantısına atfetmek tamamen doğru kabul edilmemiştir.³⁸

Aynı anda birden fazla *tsadikin* lider olması anlamında R. Menahem Mendel sonrası dönem önem arz etmektedir. Onun en büyük katkısını hareketi yek bir vücut halinde tutabilmesinde ve kendisinden sonra aynı anda birçok *tsadikin* varlığına imkân tanıyıp hareketin daha da genişlemesine ve yayılmasına fırsat vermesinde aramak gerek.³⁹ Babalarının 1866'daki ölümünden sonra R. Judah Leib (1811-1866) Kopust'ta, R. Hayyim Shneur Zalman (1814-1880) Liady'de, R. Israel Noah (1816-1883) Nezhin'de, R. Joseph Isaac ise (1809-1875) Ovruch'da faaliyet yürütmüştür.⁴⁰ Bu *tsadik* çeşitliliği

https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112320/jewish/Rabbi-Dov-Ber-Schneuri.htm.

³⁶ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 200.

³⁷ Naftali Loewenthal, "Lubavitch Hasidism", Erişim 26 Nisan 2022, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lubavitch_Hasidism.

³⁸ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 208

³⁹ Mordechai Rubin, "Timeline - The Life and Times of the Tzemach Tzedek (1789-1866)", Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3285481/jewish/Timeline.htm.

⁴⁰ Samuel C. Heilman ve Menahem Friedman, *The Rebbe: The Life and Afterlife of Menachem Mendel Schneerson*, 4. bs (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2012), 41.

tek lider fikrini Habad da sona erdirmiştir. Odaklanan yerel merkez olmaksızın bir harekete dönüşen Habad'ın küreselleşme yolundaki önemli adımlarından biri bu şekilde atılmıştır.⁴¹

Bu *tsadik*lerden biri de yukarıda zikredilmeyen en küçük oğul R. Samuel Schneersohn'dır (1834-1882). Onun liderliğine yol açan belki de en önemli stratejik faktör Lubaviç'te babasıyla beraber yaşıyor olmasıdır. Bu durum R. Samuel'in hem hasidik öğretilerin el yazma koleksiyonlarına sahip olmasına hem de yaklaşık yarım yüzyıldır hareketin merkezi olarak işlev gören Lubaviç'te ikamet etmesine imkân vermiştir.⁴² Kuvvetle muhtemeldir ki bu faktörler onun lehine etki etmiş ve R. Samuel, Habad-Lubaviç'in yeni rebbesi seçilmiştir. R. Samuel, modernizasyon, Haskala, sekülerleşme ve Rusların asimilasyon mücadelesi gibi dönemin sorunlarına karşı yetkili makamlarla görüşerek çözümler üretmeye çalışmıştır.⁴³ Baskın bir liderlik özelliği sergilememesi ve Habad'da tek hayatta kalan hanedan olarak Lubaviç'le devam edilmesi, geriye yönelik tasviri bir portreyi ortaya çıkartmıştır.⁴⁴ R. Samuel'in ölümüyle belirgin bir halefin olmaması hareketi uzunca bir süre sıkıntıya sokmuştur. Yaklaşık 10 yıllık aranın ardından başa geçmek zorunda kalan oğul R. Shalom Dov Baer (1860-1920), hareketin misyon öğretisini temellendirerek bir başka dönüm noktasını oluşturmuştur.

III. Misyon Öğretisi ve Mesihçi Kurtuluşa Yönelik Vurgu

Hareketin beşinci lideri R. Shalom Dov Baer'in zamanı, hareketin belirgin şekilde içeriden ve dışarıdan tehditlerle karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Çoğunluk seküler eğitim almaya başlamış ve ulus-devlet anlayışı neticesinde ortaya çıkan durum geleneksel Yahudi hayatını tehdit etmiş, Siyonizm ve Haskala gibi akımlar da bu süreci zorlaştırmıştır. Ayrıca seküler eğitimin Yahudiler üzerinde manevi tahribatlar bıraktığı, onların güvenlik ve çıkarlarını tehli-

⁴¹ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 227.

⁴² Loewenthal, "Lubavitch Hasidism" Erişim 07 Eylül 2022, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lubavitch_Hasidism, Nafthali Yosef Brawer, "Resistance and Response to Change: The Leadership of Rabbi Shalom Dovber Schneersohn (1860-1920)", Doktora, University of London, University College London, United Kingdom, 2004, 249-50.

⁴³ "Rabbi Shmuel of Lubavitch", Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/626953/jewish/Rabbi-Shmuel-of-Lubavitch.htm.

⁴⁴ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 224.

keye attığı ve bunların sonucunda da Siyonizm vb. gibi radikal, devrimci ve geleneğe karşıt olan akımlarla ilişkiye geçildiği tespitinde bulunulmuştur.⁴⁵

R. Shalom, bu tehlikeli duruma iki hususla karşılık vermiş ve Habad-Lubaviç'in faaliyetlerini Mesihî dönemin müjdecisi olarak görmüştür. Bu tehditlere verilen ilk cevap 1897 yılında Lubaviç'de "*Tomchei Temimim*" isimli Yahudi din eğitim kurumu olan yeşivadır. M. Friedman, Siyonizm'in kurucu babası olarak adlandırılan Theodor Herzl'in 1897'de Basel'de I. Siyonist kongreyi toplamasıyla hemen sonrasında Tomchei Temimim adlı yeşivanın kurulmasının arasındaki yakınlığa dikkat çekmiştir.⁴⁶ Ancak asıl amaç takipçileri kendi saflarında tutmak ve Mitnagdim'e karşı cephe almaktır. Buna rağmen Habad-Lubaviç'in kendini Siyonizm'e karşı alternatif olarak konumlandığına işaret olarak da düşünülebilir. Nitekim 5. rebbenin seleflerine bakıldığında kurtuluşa dair vurgunun bulunmadığı görülecektir. Onlar genel kurtuluştan ziyade bireyin içsel kurtuluşuyla ilgilenmeyi tercih etmişlerdir. Mesih'in zamanının henüz gelmediğini ifade ederek girişimde bulunmamışlardır.⁴⁷ Tüm bunlar R. Shalom döneminde neden değişikliğe gidildiği sorusuna kısmen de olsa bir cevap verme imkânı sunmakta ve onun düşüncesinde ve faaliyet alanının değişmesinde Siyonizm'in önemli bir parametre olduğunu göstermektedir. Siyonizm'in kurtuluş vaadi, 1. Dünya savaşı atmosferi, Mesihî süreci hızlandırmaya yönelik umudu barındırmış, R. Shalom'un farklı tutum takınmasını zorunlu hâle getirmiş ve verilen cevabın ikincisini oluşturmuştur.

R. Shalom, Siyonizm'in askeri ve siyasi yollarla insani müdahalenin peşinde olduğu, Mesih gelene kadar sürgünde beklenilmesi ve sonun zorlanmaması gerektiği yönündeki öğretiyi ihlal ettiği ve sürgünden kurtulmanın Tora'nın egemenliğinden kurtulmak istemekle eşdeğer olduğu gerekçesiyle tehlikeye dikkat çekmiş, siyonist

⁴⁵ Yakov M Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, çev. Şahika Tokel (İletişim Yayınları, 2014), 160; Şir Muhammed Dualı, *Çarlık Rusyasında Yahudiler* (Divan Kitap, 2016), 96-97; David Asaf, Gadi Sagiv, ve Marcın Wodzinski, "The Crisis of Modernity", *Hasidism: A New History* (Princeton Oxford: Princeton University Press, 2017), 546.

⁴⁶ Friedman, "Habad as Messianic Fundamentalism", 333; 335.

⁴⁷ Ravitzky, "The Contemporary Lubavitch Hasidic Movement", 313.

ideolojiyi de reddetmiştir.⁴⁸ Siyonizm'in Yahudi ruhu için süfli öğretilerden ibaret olan bir zehir Habad-Lubaviç'in ise panzehir olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹ R. Shalom içinde bulunduğu durumu kurtuluşu getirecek Mesihî dönem olarak düşünmüş ve tipik anti-siyonist tavırdan ayrılmıştır. Mesih gelmeden önce arsızlığın artacağına ve Tanrı'nın düşmanlarının güçleneceğine, Habad-Lubaviç'in de dünyaya huzur ve mutluluk getirecek kurtuluş sürecine liderlik edeceğine inanmıştır. Yani, Mesih'in gelişindeki yegâne unsurun öğreti ve bunun tüm Yahudiler arasında yayılmasının da hareketin temel hedefi olduğu vurgulanmıştır. Taşımacılıkta gerçekleşen yeniliklerin yanında posta, telgraf gibi modern teknoloji de bu hedefe ulaşmada R. Shalom'un, oğlu R. Joseph Isaac Schneersohn ile birlikte yoğun şekilde kullandığı aygıtlardır. Bu açıdan teknolojinin önemini kavrayan ve bunu kullanan ilk hasidik liderler olarak görmek mümkündür.⁵⁰

Asimilasyon çabalarına verilen cevaplar hareketin askeri ve militarist bir dil benimsemesine yol açmıştır. Tomchei Temimim'in kurulmasıyla hem Litvanya yeşivalarına hem de Yahudilik karşıtlarına mesaj verilmiştir. Bundan böyle Tora âlimleri ve hasidler kötü güçlerle çarpışan ve rebbeğe mutlak itaati benimseyen adanmış askerler olmanın yanında "Kral Davud'un askerleri" olarak da nitelendirilmiştir.⁵¹ Mücadelenin Tora'ya meydan okuyanlara cevap verme, kurtuluştan şüphe edenlere dua ve yapılan çalışmalarla karşılık verme şeklinde iki zeminde gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Kutsallığın gücünün tüm dünyada yayılması mücadelesinde rebbe savaşa giden kişinin eşine boşanma belgesi (get) bırakması gerektiği yönündeki Talmud pasajına⁵² atıfta bulunarak her öğrencinin eşinden yani mecazen dünyaya yönelik arzu ve ihtiraslarından tamamen vazgeçmek koşuluyla Mesih'in gelişini sağlayacak bu yürüyüşte istenilen asker olmalarını vurgulamış ve silah çağrısında bulunmuştur.⁵³ Yeşivanın kurulması ve Siyonizm'in ortaya çıkışıyla

⁴⁸ Friedman, "Habad as Messianic Fundamentalism", 335; Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 66; 140.

⁴⁹ Ravitzky, "The Contemporary Lubavitch Hasidic Movement", 314.

⁵⁰ Friedman, "Habad as Messianic Fundamentalism", 335-37.

⁵¹ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 115

⁵² B.T. Shabbat, 56a.

⁵³ Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5700", böl. 1-Motzaei Shabbos Kodesh Vayakhel, 22 Adar I [5700/1940], to the Students of HaRav Zak's Yeshivah, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3150431/jewish/Sefer-HaSichos-

her bir hasid muharebe meydanındaki manevi birer asker olarak görülmüştür. Çünkü dönem devrimci ideolojilerin çağıdır ve sıkıntıya sokabilecek olan gençliğin gücünün hareketin lehine çevrilmesi gerekmiştir. R. Shalom, bu gücün manevi canlanmanın kaynağı olabilmesi için gençlere belirli sorumluluklar verilmesini ve potansiyellerinin Yahudi çıkarları için kullanılmasının gerekli olduğuna kanaat getirmiştir. Hem Tomchei Temimim'in kurulması hem de bu militarist dil, gençliğin gücünün hareketin lehine kontrol altına alınmasının ve dünyanın Mesih'in gelişine hazırlanması manevi amacına yöneltilmesinin sonucu olarak düşünülmüştür.⁵⁴ Tomchei Temimim isimli yeşiva bu misyonun parçasıdır. O, İsrail'in kurtuluşu, Hasidizm'in düşmanlarına karşı savaş ve öğretilerin yayılması hususunda adanmışlıkla hizmet eden ve Mesih'in gelişini hızlandıracak ilahi misyona sahip bir kurum işlevi görmüştür.⁵⁵

Yeşiva, zamanında tartışmaya konu olan ezoterik öğretinin iletilmesi problemini ders müfredatına sokarak onu sorun olmaktan da çıkarmış ve Habad-Lubaviç'in küresel harekete dönüşümündeki bir başka önemli adımı oluşturmuştur. Süreç ve benimsenilen dil hareketin Siyonizm'e ve Mitnagdim'e karşı kurgulandığını ve mensuplarının manevi muharebe meydanında mücadele eden askerler olarak algılandığı göstermekte aynı zamanda Mesihçi retoriği güçlendirmektedir. Tüm bunlar hareketin küreselleşmesindeki dönüşümün birer işareti olarak düşünülmüştür. R. Shalom, misyon öğretisiyle sistematize edilmiş bir hareket bırakmıştır. Oğlu ve halefi R. Joseph Isaac'in döneminde teşkilat ve dernekler kapsamında kurumsal alt yapı faaliyetine girilmiş, R. Isaac'in damadı R. Mendel Schneerson zamanında ise hareket dünya çapında hizmet yürüten organizasyona dönüşmüştür.

IV. Kurumsallaşma ve Amerika'ya Göç

R. Shalom Dov Baer'in tek çocuğu R. Joseph Isaac Schneersohn, babasının rahatsızlığından ve sürekli seyahatlerde bulunmasından

5700.htm; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5702", böl. Foreword, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4061903/jewish/Sefer-HaSichos-5702.htm; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5703", böl. 2-Shemini Atzeres, at the Daytime Seudah, Erişim 25 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4433252/jewish/Sefer-HaSichos-5703.htm.

⁵⁴ Brawer, "Resistance and Response to Change", 203-7, 215-16.

⁵⁵ Friedman, "Habad as Messianic Fundamentalism", 335-36.

dolayı tüm manevi ve idari işlerden sorumlu gölge başkandır.⁵⁶ Birçok kez gözaltına alınan R. Isaac en son 1927 yılında Petersburg'daki Spalerno Hapishanesinde hapis cezasına çarptırılmış ve hakkında idam kararı verilmiştir.⁵⁷ Uluslararası tanınırlığa sahip kişi ve kurumların devreye girmesiyle idam kararı ve hapis kaldırılmıştır.⁵⁸ Daha öncesinde sınırlı imkânlar altında faaliyetler düzenlemeye çalışan ve girişimlerinden eli boş dönen R. Isaac, salıverildikten sonra finansman ve destek noktasında daha az sıkıntı çekmiştir. I. Dünya savaşında Filistinli Yahudilere yardım yapmak amacıyla kurulan *Joint Distribution Committee* (Birleşik Dağıtım Komitesi) bu süreçte destek sunan önemli kuruluşlardan biri olmuştur. 1922'den itibaren birçok Yahudi liderin Rusya'dan ayrılması, yardım fonlarının R. Isaac'ın eliyle dağıtılmasına ve Rusya'daki rabbani konseyin onun tarafından yönetilmesine imkân vermiştir. Bu süreç olmasaydı, muhtemelen o bölgesel bir lider olmaktan öteye geçemeyecek ve muhalefet ettiği rabbani konseyin liderliğini dahi elde edemeyecekti. Tutuklanma diğer liderlerin ona karşı gelmesini engellemiş ve bu karizma işleri kolaylıkla yürütmesini sağlamıştır.⁵⁹ 1917'de mezun olan öğrencilerden müteşekkil *Agudat ha-Temimim*, 1935-36'da ise *Achos ha-Temimim* (Temimim'in Kız Kardeşleri) adlı yapıların kurulmasıyla oluşan geniş ağ önce Rusya'da, sonrasında Amerika'da R. Isaac'ın nüfuzunda ve kitlenin harekete karşı güçlü aidiyet hissetmesinde başat rol oynamıştır.⁶⁰

⁵⁶ Brawer, "Resistance and Response to Change", 248; 273-74; 282.

⁵⁷ Nissan Mindel, "Biography of Rabbi Yosef Yitzchak Schneersohn", Erişim 26 Nisan 2022, <https://www.chabad.org/article.asp?aid=157177>; "The Rebbe Yosef Yitzchak: A Biographical Outline", Erişim 26 Nisan 2022, <https://www.chabad.org/article.asp?aid=2719465>.

⁵⁸ Yosef Yitzchak Schneersohn, "Likkutei Dibburim-6-", böl. 68, Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2719178/jewish/Likkutei-Dibburim-Volume-6.htm.

⁵⁹ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 257; 262; Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 77-78; Ayrıca Bkz: Schneersohn, "Likkutei Dibburim-6-", böl. 62 (1-2) 63 (1).

⁶⁰ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 261; 333; Brawer, "Resistance and Response to Change", 261-62; 266; Mordechai Rubin, "From Lubavitch to Shanghai: The History of Tomchei Temimim in 11 Images - Revisiting the Formative Decades of the Famous Chabad Yeshivah 120 Years Since Its Establishment", Erişim 26 Nisan 2022, <https://www.chabad.org/article.asp?aid=3771094>.

Rus baskısına karşı şartlar dayanılamayacak kadar ağırlaşmış ve göç zorunlu hâle gelmiştir. Filistin'e toplu göç yasaklanmış,⁶¹ Amerika ise aydınlanma ruhuna sahip küfür ülkesi anlamında *treife medina* şeklinde nitelendirilmiş ve Yahudi ruhunun, gelenek ve mirasının tehdit edildiği ülke olarak buraya yönelik göçe sıcak bakılmamıştır. Olumsuz imaja sahip olursa da süreç hasidleri buna mecbur etmiş ve Amerika, öncelikli olarak müracaat edilen yer hâline gelmiştir. Göç edenleri dini sınırlar içinde muhafaza edip bir çatı altında toplamak, yaşananları dışarıdaki insanlara anlatmak ve onların desteğini çekmek amacıyla Amerika'da bir dizi kurumsal faaliyete girişilmiştir. 1924 yılında kurulan *Agudat Hasidim Anshei Chabad* 1952 yılına kadar hizmet etmiş ve yerini *Agudat Chasidei Chabad*'a bırakmıştır. Bugüne kadar varlığını sürdürmüş olan bu kurum önce R. Isaac'ın sonrasında ise R. Mendel Schneerson'ın etkinliklerinin temel aracı olmuştur.⁶²

18 Eylül 1929'da New York'a ayak basan R. Isaac, birçok şehri ziyaret etmiştir. Yaptığı ziyaretlerde ve toplantılarda Sovyet Rusya'daki Yahudilerin içinde bulunduğu duruma dikkat çekmiştir. Destek taleplerinin yanında Yahudi halkının liderleriyle birlikte çalışma beklentisini de ifade etmiştir.⁶³ Ziyaretin temel amaçlarından biri Amerika'da Yahudilerin kendi kimliklerini ortaya koyabilecekleri yeni bir merkez inşasıdır. 19 Mart 1940 yılında Amerikan topraklarına göç eden R. Isaac'ın Amerika'ya uluslararası bir lider olarak gelmesi ve tüm Habad mensuplarınınca rebbe olarak kabul edilmesi ilk defa gerçekleşen bir durumdur. Habad geleneği içerisindeki bir hareket olan Lubaviç'in rebbesi tüm Habad ekollerine mensup bireylerin teveccühünü üzerinde toplamayı başarabilmiştir. R. Isaac, Lubaviç'ten ziyade mevcut rebbe olarak tüm Habad takipçilerini tek çatı altında buluşturarak hareketin tarihinde önemli bir başarıya imza atmıştır.⁶⁴ Etkinliklere ara verilmemiş Rusya'daki faaliyetler burada da devam ettirilmiştir. İlk iş olarak Brooklyn'deki Crown Heights semtinde 770 East Parkway adresinde hareketin

⁶¹ B.T. Ketubot, 111a.

⁶² Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 265; 272.

⁶³ Yosef Landa, "The Historic Visit by the Sixth Rebbe of Chabad to St. Louis", Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3715920/jewish/The-Historic-Visit-by-the-Sixth-Rebbe-of-Chabad-to-St-Louis.htm.

⁶⁴ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 333.

dünyadaki genel merkez binası satın alınmıştır.⁶⁵ R. Isaac, *Machneh Israel (MI.)* ismiyle bir oluşum kurarak hareketin Mesihî vizyonuna yönelik rol üstlenmiştir.⁶⁶ *Merkos L'Inyonei Chinuch (MLC.)* adlı merkezin kurulmasıyla da *teşuva'*nın (tövbe) gerçekleştirilmesi ve Yahudilere yönelik eğitim programlarına öncülük edilmesi hedeflenmiştir. Eğitimin her aşamasına kendisini adayan kurum ülkelere farklı dillerde yazılmış kitap, broşür vb. materyal sağlamış ve birçok eğitim programı geliştirmiştir.⁶⁷ *Kehot* basım evi Amerika'da kurulan diğer bir yapıdır ve bugün dünyanın en büyük Yahudi yayın evlerinden biri olduğu iddia edilmektedir.⁶⁸

Amerika'ya göç hareketi ve müntesiplerini olası tehlikelerden korumuştur. Etkisi itibariyle de R. Zalman'ın Petersburg hapisanesinden kurtuluşuyla kıyaslanmıştır. Tutukluluğun sona ermesiyle ezoterik öğretinin yayılmasına olanak sağlanması dünyanın doğu (üst) tarafındaki bir eylem olarak görülmüştür. Amerika'ya göç ise dünyanın batı (alt)⁶⁹ tarafında gerçekleşen bir eylemdir. Bundan dolayı hareketin tarihinde paradoksu da barındıran önemli bir dönüm noktasıdır.⁷⁰ İfade edildiği gibi Amerika, göçe sıcak bakılmayan küfürün ve kötülüğün merkezidir. Bu açıdan altıncı rebbenin göçü belirtilen bakış açısıyla karşılaştırıldığında tam bir tezattır. Rebbeyi kaçan bir kişi gibi gösteren, öğretiyi de paradoksa sokan bu durum yeniden yorumlamayı gerektirmiştir. Amerika artık ilk baştaki gibi Yahudi ruhunu ve mirasını tehdit eden bir mekân değil öğretilerin yayılmasının gerekli olduğu bir yerdir.⁷¹ Mesih'in gelişi dünyanın

⁶⁵ Kaminetski, *Days in Chabad*, 237-38.

⁶⁶ Ehrlich, *Leadership in the Habad Movement*, 116.

⁶⁷ Gershom Greenberg, "Menahem Mendel Schneerson's Response to the Holocaust", *Modern Judaism* 34, sy 1 (01 Şubat 2014): 92.

⁶⁸ Nissan Mindel, "Rabbi Joseph Yitzchok Schneerson", Erişim 26 Nisan 2022, <https://www.chabad.org/article.asp?aid=111934>.

⁶⁹ Hareket burada coğrafi mekânlar üzerinden değil Tora'nın nurunun ulaşır ulaşmadığı üzerinden bir tasnifleme yapmaktadır. Dolayısıyla da Tora'yla tanışan yerler "üst" henüz ona kavuşmayan yerler ise "alt" şeklinde tanımlanmaktadır. ABD, Kuzey Yarım kürede olmakla beraber Tora öğretileriyle yeni tanışacağı için alt yarımküre şeklinde ifade edilmektedir

⁷⁰ "Sichos in English", böl. 25-Shabbos Parshas Tetzaveh, Parshas Zachor, 9th Day of Adar, 5745 (1985); böl.42-Shabbos Parshas Korach, 5th Day of Tammuz, 5749 (1989), 5750 (1989), Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2468546/jewish/Sichos-in-English.htm.

⁷¹ Friedman, "Habad as Messianic Fundamentalism", 340; 356.

manevi olarak en alt seviyesinde olan bu yerde yapılacak faaliyetlerle gerçekleşecektir. Rebbe birçok ifadesinde bu göçü Habad-Lubaviç'in evrensel misyon fikrinde kurtuluşun gerçekleşmesi ve Mesihî geliş planındaki ilahi eylem şeklinde değerlendirmiştir. Yani Yahudi ruhunun gittiği her yer, Tanrı'nın ilahi emrinin tecellisidir. Buraya gelmedikleri aksine getirildikleri bilinciyle hareket eden rebbe Amerika'yı Tora'yla yoğrulmuş topraklar haline getirmeleri gerektiği fikrine sahip olmuştur.⁷²

Amerikan Yahudileri, misyon öğretisinin merkezi pozisyonu hâline gelmiştir. Onların dine mesafeleri, sekülerleşmiş ve özüm-senmiş oldukları iddiası, kurtuluşun onların durumunun düzeltilmesine bağlı bir kader olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır. R. Isaac, kurtuluşun gecikmesinin sorumluluğunu ve mevcut durumu kendisiyle ortak hareket etmeyen Ortodoks liderlere yüklemiş ve dindar Yahudileri korumadıkları iddiasıyla onları suçlamıştır. Hatta rabbani metinlerde cehennem azabına uğrayacak *raşa* (günahkâr) ve ebediyen orada kalacakları tanımlayan *minim*, (ateistler) *apikorsim* (sapkın) ve *kofrim* (inkârcılar) gibi ifadeleri yine dönemin din âlimleri için kullanmıştır. Çocukların onların eline teslim edilmesi felaket olarak değerlendirilmiş ve toplumun her kesimine uyarıda bulunularak eğitim kurumlarının bu kişilerin elinden alınıp sorumluluğu yerine getirecek kimselere emanet edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷³ Yukarıdan itibaren anlatılanların tamamı R. Isaac'ın Amerikan Yahudilerinin durumundan memnun olmadığını ve kendi bakış açısından durumun her geçen gün daha da kötüleştiğini göstermektedir. Bu noktada Habad-Lubaviç alternatif yol olarak

⁷² Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5698", bül. 13, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4062993/jewish/Sefer-HaSichos-5698.htm; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5703", bül. 9, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4433252/jewish/Sefer-HaSichos-5703.htm; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5700", bül. 1; 2-The First Day of Shavuot, at the Daytime Seudah [New York]---The Second Day of Shavuot, the Daytime Seudah [New York], Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3150431/jewish/Sefer-HaSichos-5700.htm.

⁷³ Yosef Yitzchak Schneersohn, "Sefer HaSichos 5703", bül. 27, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4433252/jewish/Sefer-HaSichos-5703.htm; Yosef Yitzchak Schneersohn, "Likkutei Dibburim-5-", bül. 55-56, Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2718142/jewish/Likkutei-Dibburim-Volume-5.htm.

kurgulanmış ve “ne kadar çabuk tövbe edilirse, o kadar çabuk kurtuluş gelir” sloganıyla kitleler tövbeye yönlendirilmiştir.⁷⁴

R. Isaac’ın Amerika’daki hayatı ve mücadelesi çok uzun sürmemiş, 28 Ocak 1950’de öldüğü açıklanmıştır. Rebbe’nin ölümü hareket tarihindeki başka bir kırılmadır. Çünkü Rebbe, sadece siyasi veya kurumsal lider değil, aynı zamanda Tanrı ile birlik olma noktasında hasidlerine rehberlik eden ve beklenen kurtuluş için yapılması gereken talimatları veren saygın bir kişidir. Bu açıdan hasidler sadece liderlerini kaybetmemişler aynı zamanda Mesihî beklentilerinin yerine getirilmemesi gerçeğiyle de yüzleşmek zorunda kalmışlardır. R. Isaac’ın, hasidlerini *Moshiach* (Mesih) ile tanıştıracığına dair sağlam inançları onun ölümüyle ciddi yara almıştır.⁷⁵ Geride sadece iki damadı kalmıştır. Küçük damat R. Mendel Horenstein, II. Dünya savaşı atmosferinde hayatını kaybetmiş, ortanca damat R. Mendel Schneerson da hareketten uzak bir hayat sürmüştür. Büyük damat R. Shmaryahu Gourary (1897-1989) ve onun oğlu Barry lakaplı Shalom Dov Baer (1923-2005) ise her daim R. Isaac’ın yanında bulunmuş ve onun sağ kolu gibi hareket etmişlerdir. R. Gourary hasidik çevrelerde tanınan ve kayınpederi tarafından övülen bir şahsiyettir. R. Isaac’ın torunu Shalom Dov Baer ise muhtemelen tek olmasından da kaynaklı dedesinin göz bebeğidir.⁷⁶ Ancak süreç çıkarımlardan ve beklentilerden çok farklı işleyecektir. Habad-Lubaviç yeni rebbe Menachem Mendel Schneerson’la⁷⁷ (1902-1994) birlikte misyon öğretisi bağlamında dünya çapında hizmet eden bir harekete dönüşecektir.

V. Menachem Mendel Schneerson ve Uluslararası Organizasyona Dönüşüm

⁷⁴ Samuel C. Heilman, *Who Will Lead Us?: The Story of Five Hasidic Dynasties in America* (California, United States: University of California Press, 2017), 236.

⁷⁵ Heilman, 236-37; Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 29-30; 35.

⁷⁶ Kaminetski, *Days in Chabad*, 135; 145; 191; Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 33; 80.

⁷⁷ R. Zalman’ın ilk ismine atıfla onun oğulları manasında Schneersohn soyadı ilk kez üçüncü rebbe Menahem Mendel tarafından kullanılacak ve ondan sonra henedan bu isimle anılmaya başlayacaktır. Yedinci rebbe Menachem Mendel soyadında basit bir değişikliğe giderek Schneerson yazımını kullanmıştır David Biale vd., “In The Empire of The Tsars: Russia”, *Hasidism: A New History* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017), 298.

Hareketin yedinci ve son rebbesi Menachem Mendel Schneerson, eğitimi ve evlilikten sonraki yaşamıyla diğer rebbelere farklı bir hayat yaşamıştır. 1928 yılındaki düğününün ardından seküler eğitim alma niyetiyle eşiyile birlikte önce Berlin'e, 1933 yılında ise Paris'e gitmiştir.⁷⁸ 25 Mart 1938'de mühendislik diplomasını almaya hak kazanan⁷⁹ R. Mendel Schneerson'ın modern görünümü, diğerlerine göre tarihsel seyirdeki farklılığı, standartların dışında olmanın yanında bilinemezliği ve hareketten uzak durması ilk başlarda olumsuz bir algı bırakmıştır. Ancak ilerleyen süreç fikirleri ve algıları değiştirmiş, kitleler ona karşı ilgi ve alaka göstermeye başlamıştır. Kayınpederi R. Isaac'ın vefatı sonrası liderlik iddiasına kalkışmayan R. Mendel Schneerson'ın ılımlı tavrı, soğukkanlılığı, göstermiş olduğu tevazu ve alçakgönüllülük liderliğe giden süreçte önemli etkenler olmuştur. R. Mendel Schneerson, kayınpederinin maddi olmasa da manevi olarak hayatta olduğuna işaret etmiştir. Selef rebbeyle olan bağlantısı kitlelerde coşku ve hayranlık oluşturmuş, bu da onun en önemli argümanı hâline gelmiştir. Selef rebbenin görevine devam ettiğini ve onunla görüşebilme yeteneğine sahip yegâne kişinin kendisi olduğunu vurgulayarak tüm faaliyetini kayınpederine atfetmiştir. Selef rebbeyle olan ilişkisinde aracılığa vurgu yapmış ve kendi mezar taşına "Yitzhac'ın vekili Mendel yatıyor..." ifadelerini yazdırarak bu gerçeğe dikkat çekmiştir. R. Mendel Schneerson, 17 Ocak 1951'de kayınpederinin ölümünün birinci yıldönümünü anma törenindeki konuşmasında selefinin vazifesine devam ettiğinden, kurtuluşun yakın olduğundan ve sürgüne son verecek şeyin, Tanrı, Tora ve İsrail halkının sevgisinin bütünü olduğundan bahsetmiştir.⁸⁰

R. Mendel Schneerson, iddiasına hayati boyunca sadık kalmıştır. Diğer rebbelere aksine R. Mendel Schneerson bırakın ülkeyi şehrin dışına bile çıkmamıştır. Meşruiyeti Amerika'da kalmasına bağlanmıştır.⁸¹ Mesih gelmeden İsrail'de bulunmanın geleneğe aykırı olduğu düşüncesine sadakat göstermiştir. Kayınpederinin kurtuluşun gelişini doğrudan Amerika'daki Yahudilerin eylemlerine

⁷⁸ Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 113.

⁷⁹ Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 122.

⁸⁰ Schneerson, *Likkutei Sichos in English-6*, 164; Friedman, "Habad as Messianic Fundamentalism", 344; "1950: Leadership", Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/62169/jewish/1950-Leadership.htm.

⁸¹ Sue Fishkoff, *The Rebbe's Army: Inside the World of Chabad-Lubavitch* (New York, NY: Schocken Books, 2003), 72; Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 140.

bağlaması da onun üzerinde etken bir faktördür. Bundan dolayıdır ki R. Mendel Schneerson buradaki Yahudilerin faaliyetlerine odaklanmıştır. Diplomatik ilişkiler kurma niyeti bulunmaması, gerektiğinde bu kişilerin zaten onun yanına gelmiş olması ve temsilcileri vasıtasıyla da dünyanın birçok yerine mesajını iletmesi onun seyahati gereksiz görmesine de yol açmış olabilir. Çünkü R. Mendel Schneerson meseleye dini perspektiften bakmış ve karargâhtaki kumandan edasıyla ordunun ve askerlerinin başında durmuştur.

R. Mendel Schneerson Kabalacı gelenekten ilhamla, yapılan her eylemin tanrısal düzlemdeki kozmik planın parçası olduğunu, bu eylemler vasıtasıyla ahlaki yaşamın dünyada tesis edilebileceğini ve bu sayede Mesihî kurtuluşa bir adım daha yaklaşılacağını ilan etmiştir. Sürecin hızlandırılması, gençlerin ve kadınların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için birçok eğitim kurumuna öncülük etmiştir. Gençlere karşı yürütülen faaliyetlerle mücadele etmek için 1950'de *Lubavitch Youth Organization*'ı,⁸² kadınları eğitmek, bilgilendirmek, Yahudi geleneğine bağlılıklarını artırmak ve onların da harekette önemli olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla da 1955'te *Lubavitch Women's Organization*'ı kurdu muştur. Çocuklara da benzer önem atfetmiş, bu maksatla da 1980'de çocuk örgütü olan *Tzivos Hashem*'in kurulması talimatını vermiştir.

R. Mendel Schneerson'un girişimlerinden bir başkası dünyanın çeşitli yerlerine temsilciler (*şaliah*) göndermektir. R. Isaac'in hapten kurtulduğu ve gelenekte bayram gibi kutlanan 12 Tammuz'da (30 Haziran 1958) yeni bir kampanya başlatılmıştır. "Doğuya, batıya, kuzeye, güneye doğru yayılacaksınız"⁸³ pasajına göndermelerde bulunan rebbenin bu yeni küresel misyonunun sloganı "*Uforatzto*" (her yere yayılacaksınız) kelimesi olmuştur.⁸⁴ Pasaj dünyanın her yerine dağılmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Altıncı

⁸² Daphne Lazar, "Chabad Lubavitch: The Centrality of the Rebbe in the Movement During His Lifetime and After His Death." (Yüksek Lisans, Ottawa, National Library of Canada = Bibliotheque nationale du Canada, 2000), 34; Eli Rubin, "Birth and Upbringing: Childlike Vision - 1902", Erişim 27 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619399/jewish/Birth-and-Upbringing-Childlike-Vision.htm.

⁸³ Tekvin, 28:13-14.

⁸⁴ "Uforatzto", Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/multimedia/music_cdo/aid/140675/jewish/Uforatzto.htm.

rebbe Isaac, çeşitli yerlere temsilciler göndermek suretiyle Yahudilerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. R. Shlomo Carlebach ve R. Zalman Schachter'ı bu amaçla üniversitelere göndermiş ve hasidlerin dini ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Yedinci rebbe ise farklı bir yaklaşım sergileyerek, Habad-Lubaviç'i tüm dünyada örgütlenmeyi hedefleyen temsilciler ağına dönüştürmüştür. Verilen vazife ise dünyaya yayılmış Yahudilerin peşinden gidip onları bulmak ardından iletişim kurarak onları Yahudiliğe geri getirmektir.⁸⁵

En ücra köşelerde bile Yahudi ritüellerinin icra edilmesine imkân sağlama gayreti güden "mitsva kampanyası" girişilen en önemli faaliyetlerden bir başkasıdır. R. Mendel Schneerson, bir mitsva yaparak işe başlanılabileceğini vurgulamıştır. Hedef kitleyi sıkılamak yerine tedrici bir metot güdülmüştür. Şabat mumlarının yakılması, *tefilin* takılması, sadaka verilmesi, Yahudi beslenme kurallarının (*koşer*) gözetilmesi, mikvenin (maddi ve manevi arınma havuzu) kadınlar arasında yaygınlaştırılması ve Tora çalışmaları gibi günlük hayatta Yahudiliğin gereği olarak yapılması gereken ritüeller üzerine odaklanılmıştır.⁸⁶ *Tefilin* kampanyası gibi bazıları hareketin imzası hâline gelmiştir. Amaç Yahudi kimliğini kimseden utanmadan ortaya koymaktır. Bu amaç Hanuka'nın kutlanmasına ve kamu önünde görünmesine ilham vermiştir. R. Abraham Shemtov, 1974'te halka açık ilk Hanuka menorasını Philadelphia Özgürlük Çanı önüne dikmiştir. Takip eden süreç birçok Habad-Lubaviç temsilcisinin buldukları görev yerlerinde benzer şeyleri yapmasını salık vermiştir. 1979'da Amerikan Başkanı Jimmy Carter Beyaz Saray'ın bahçesinde, yirmi yıl sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Moskova'da Hanuka menorasını aydınlatmıştır.⁸⁷

Rebbenin sözleri ve eylemleri Mitsva tanklarının oluşmasına ilham vermiştir. İlk olarak 1974'te yeşiva öğrencisi Sholom Duchman tarafından tasarlanan taşıt, ahşaptan bir masa ve iki bankı, hasidik

⁸⁵ Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 88; 155-62; 168-69.

⁸⁶ Heilman ve Friedman, 170; "The Rebbe's 10-Point Mitzvah Campaign for Jewish Awareness and Observance - Impact", Erişim 27 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/62228/jewish/10-Point-Mitzvah-Campaign.htm.

⁸⁷ Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 183-85; Fishkoff, *The Rebbe's Army*, 12, 287-88; Menachem Posner, "40 Years Later: How the Chanukah Menorah Made Its Way to the Public Sphere", Erişim 27 Nisan 2022, https://www.chabad.org/news/article_cdo/aid/2778619/jewish/40-Years-Later-How-the-Chanukah-Menorah-Made-Its-Way-to-the-Public-Sphere.

melodilerin çalındığı bir hoparlörü ve mitsvaların önemine dair çeşitli posterleri içerisinde barındırmakta olan standart bir minibüstür. O andan itibaren sinagoglara gelmeyen ve Yahudilik hakkında yeterli bilgisi olmayan kimselerle doğrudan iletişim imkânı kurulmuştur. Habad-Lubaviç erkekleri, Yahudileri *tefilin* takmaya ikna etmek amacıyla sokak ve caddelere gönderildiğinde kadınlar da Şabat mumlarını dağıtmak üzere çeşitli toplumsal merkezlere yollanmışlardır. Habad-Lubaviç gençleri, Amerikalı erkeklere yönelttikleri “Yahudi misiniz?” sorusuna olumlu cevap aldıklarında “bugün *tefilin* takmak ister misiniz? Bu bir mitsvadır” diyerek karşılık vermektedir. Karşısındaki kadın ise Şabat’ın önemine dair bilgilerin içinde mahfuz olduğu broşür hediye edilmektedir.⁸⁸

1980’lerden itibaren yürütülen başka bir faaliyet Fısh’ta kurulan seder sofralarıdır. Nepal-Katmandu’da küçük bir kalabalıkla başlayıp dünyanın birçok ülkesine yayılan seder sofralarıyla milyonlara varan Yahudi’yle iletişime geçilmiş ve onların Yahudi ritüellerini yerine getirmelerine imkân sağlanmıştır. Tüm bunların arasında en dikkat çekici ve şaşkınlık yaratan uygulama ise aile saflığının yani cinsel hayatta dini kurallara dikkat etme anlamında “*taharat mişpaha*”nın dindar olmayan kadınlara duyurulması çağrısıdır. Dindarlar arasında tabu olan bu konunun kamuoyu önünde paylaşılması çağrısının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁹

Rebbenin kitlelerde manevi uyanış sağlamak için giriştiği eylemlerden bir diğeri Hasidik gelenekte standart bir uygulama olan *yehidut*’u (özel görüşme), hareketin kurucusu R. Zalman’ın yaptığına benzer tarzda zamanın ve şartların el verdiği şekilde güncelleme-dir. Haftada iki veya üç kez hasidleriyle toplanan rebbe, artan müntesip sayısı ve rahatsızlıklarından dolayı bu uygulamadan vazgeçmiştir. 1986’da her hasidiyle daha fazla etkileşime ve iletişime geçmesine imkân sağlayan yeni uygulamaya kapı aralanmıştır. Her pazar öğleden sonra ofisinin önünde duran rebbe, kendisini ziyaret

⁸⁸ Eli Rubin, “Menorahs and Mitzvah Tanks”, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619819/jewish/Menorahs-and-Mitzvah-Tanks-Judaism-in-the-Public-Square.htm; Eli Rubin, “Lubavitch Women’s Organization”, Erişim 26 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619813/jewish/Lubavitch-Womens-Organization-Chassidic-Feminism.htm.

⁸⁹ Fishkoff, *The Rebbe’s Army*, 149-53; 209-10.

eden herkese hayır duası anlamında bir dolar vermiştir. Dolar dağıtma eylemi yardımseverlik emriyle ilişkilendirilmiş, bu şekilde hasidlerin birbirlerine karşı sevgi ve saygı besleyerek yardımseverlik duyguları geliştirilmeye davet edilmiştir.⁹⁰

İsrail devletinin kurulması ve topraklarını genişletmesi, Siyonizm'deki gibi hareketi alternatif üretmek zorunda bırakmıştır. Kaybedilen psikolojik üstünlük kampanyalar yoluyla tekrardan kazanılmaya çalışılmıştır. Militarist dil R. Mendel Schneerson tarafından da sürdürülmüştür. Yahudi kızları ve kadınlarının Şabat mumlarını yakmaları için teşvik edildiği eylemler *neshek* yani “cep-hane” diye isimlendirilirken Yahudi askerleri de *Tziivos Hashem* (Tanrı'nın Ordusu) ile yani yeşiva ve öğrencileriyle karşılaştırılmıştır. Tankların karşısına mitsva tankları yerleştirilmiş, temsilciler de ayaklı sinagoglara benzetilerek Siyonizm'e ve İsrail devletinin eylemlerine karşı alternatif oluşturmaya çalışılmıştır.⁹¹ Ayrıca önceki rebbenin mezarı için Kudüs'teki kutsal dağın izdüşümü anlamında “siyon” kelimesi kullanılmıştır. Sonraki yıllarda ise Crown Heights'teki bina göksel Filistin'le veya Mesih'in eviyle, buraya yapılan ziyaretler de Filistin'e yapılan ziyaretlerle özdeşleştirilmiştir. Tüm bu militarist dil ve kurtuluşa işaret eden isimlendirmelerin kullanılması siyonist düşüncenin R. Mendel Schneerson üzerindeki etkisi olarak düşünülmüştür.⁹²

Mesihi çağın yakınlığına olan inanç her geçen gün artmıştır. R. Zalman, bu sürecin çok erken olduğunu, R. Menahem Mendel sürgün döneminin devam ettiğini, R. Shalom Dov Baer de Mesihi sürecin başladığını belirtmiştir. R. Isaac ise Mesihi karşılamak için elbiselerin giyilmesi ve düğmelerin parlatılması gerektiği talimatını

⁹⁰ Hoffman, 46; Eli Rubin, “Sunday Dollars”, Erişim 27 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619822/jewish/Sunday-Dollars-Empowering-the-Individual.htm; Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 22-23.

⁹¹ Shaul Shimon Deutsch, *Larger Than Life: The Life and Times of the Lubavitcher Rebbe Rabbi Menachem Mendel Schneerson*. 1. bs (New York: Chasidic Historical Productions, 1997), 2:133; David Biale, Benjamin Brown, ve Samuel C. Heilman, “Postwar Phoenix: Hasidism after the Holocaust”, *Hasidism: A New History* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017), 696.

⁹² M. Avrum Ehrlich, *The Messiah of Brooklyn: Understanding Lubavitch Hasidism Past And Present* (New Jersey: Ktav Publishing House, 2004), 117.

vermiştir.⁹³ Kurtuluşun gelmesi için daha fazla ölümün gerekmediğini tam tersine dini görevlerini ifa etmeye çalışan Yahudi'nin kozmik dengeyi değiştirebileceği vurgusuyla R. Mendel Schneerson Mesihî çağ anlayışını, düşüncesinin merkezine yerleştirmiştir. Kayınpederinin tutumunun aksine iyi niyet ve hoşgörü gösterilerek kişiler tövbe etmeye teşvik edilmiş ve çoğulcu bir yaklaşım benimsenmiştir.⁹⁴ Gecikmenin tek sebebinin Yahudilerin günahları olduğu ve kurtuluşun tövbeyle ancak gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Vazifesini yerine getirdiğini ve sonraki sürecin tamamen Yahudilerin elinde olduğunu belirten R. Mendel Schneerson tüm sorumluluğu hasidlerine yüklemiştir.⁹⁵ Bu tutum Rebbeyi olası başarısızlık durumuyla yüzleşmekten kurtarmakla beraber Habad'da merkezi unsur olan rebbelerin rehber olma pozisyonuna vurgu olduğu da unutulmamalıdır.

Habad-Lubaviç mensupları liderlerini zamanın en üstün şahsiyeti olarak görmüş hatta Mesihî şartları sağlayan biri varsa onun R. Mendel Schneerson olduğunu söyleyecek kadar da ileri gitmişlerdir.⁹⁶ Mesihî kurtuluşa yönelik bu ilgi, alaka ve rebbenin şahsiyetine yönelik yüceltme, bir yerden sonra hareket içinde rebbenin Mesih olup olamayacağı tartışmasını gündeme getirmiştir. 1957'den beri sekreteri olarak görev yapan R. Yehuda Krinsky bile "bu nesilde Mesih olmaya en uygun aday kimdir?" diye sorulsaydı, "hiç düşünmeden rebbe olabilir" diye cevap verirken, yakın zamanda vefat eden başka bir sekreteri R. Leib Groner ise "şahsen onun Mesih olduğunu hissediyorum, ama dışarı çıkıp ilan etmek, bunu yapmamız gerektiğini düşünmüyorum" ifadelerini kullanarak hareketin merkez kademesindeki tutuma işaret etmiştir.⁹⁷ Bu ifadeler rebbe hayatken onun Mesih olarak kabul edilebileceğini ve bu tutumun

⁹³ Ravitzky, "The Contemporary Lubavitch Hasidic Movement", 317; Jerome R. Mintz, *Hasidic People: A Place in the New World* (London, England: Harvard University Press, 1992), 352.

⁹⁴ Heilman, *Who Will Lead Us?*, 250-52.

⁹⁵ Simon Dein, "What Really Happens When Prophecy Fails: The Case of Lubavitch", *Sociology of Religion* 62, sy 3 (2001): 391; Lazar, "Chabad Lubavitch", 49; Ravitzky, "The Contemporary Lubavitch Hasidic Movement", 316.

⁹⁶ Dein, "What Really Happens When Prophecy Fails", 389-92.

⁹⁷ Ari L. Goldman, "Hasidic Group Expands Amid Debate on Future", *The New York Times*, 05 Eylül 1988, blm. New York, <https://www.nytimes.com/1988/09/05/nyregion/hasidic-group-expands-amid-debate-on-future.html>; Fishkoff, *The Rebbe's Army*, 266.

ilerisine gidilmesinin şiddetli itirazlarla karşı karşıya kalabileceğini ima etmektedir.

1988’de rebbenin eşinin vefatı, Mesihliğine inanmış kitlede şok etkisi yaratmıştır. Dünyanın kaderini değiştireceğine inandıkları rebbenin kendi eşini bile kurtaramıyor olduğu gerçeğiyle yüzleşmeleri onlarda ciddi şaşkınlıkla karşılanmıştır. 1992’de selefinin mezarında dua ederken rebbenin geçirdiği felç, sağ tarafını işlevsiz hâle getirmiş ve onu konuşamaz duruma düşürmüştür.⁹⁸ Hanımının vefatı sonrasında R. Mendel Schneerson’ın yaşadıkları, selef rebbede olduğu gibi benzer durumun yaşanıp yaşanmayacağı, hayal kırıklığının tekrarlanıp tekrarlanmayacağını gündeme getirmiştir. 43 yıllık rebbeliğiyle harekette en uzun süre liderlik yapan ve hareketin bugünkü organizasyon kabiliyetine ulaşmasında karizmatik kişiliğiyle başrolü oynayan R. Mendel Schneerson 1994 Mart’ında ikinci bir felç geçirmiş ve bir daha kendine gelememiştir. 12 Haziran 1994 yılında da hayatını kaybettiği açıklanmıştır.⁹⁹ “*Gimmel Tammuz*” olarak adlandırılan bu vefat, hareket içinde sessizliğe sebep olmuştur. Selef rebbe vefat ettiğinde erkek çocuğu olmamasına rağmen damatlarından biri hareketin devamını sağlamış, hâlâ hayatta olduğu ifade edilerek onun vekili olduğu dile getirilmiş ve Mesihî kurtuluşun çok yakın olduğu söylenilerek kitlelerin bir araya gelmesi sağlanmıştır. Ancak şu an ortada ne varis vardır ne de gelmesi an meselesi olan gerçekleşmiş kurtuluş vaadi bulunmaktadır. Bu durum rebbenin öldüğünün kabul edilmesinden onun tekrardan dirileceğine hatta ölmediğine ve geri geleceğine inananlara kadar hareket içerisinde farklı görüşleri ortaya çıkarmıştır.

Hasidik hareketin en temel unsuru olan liderlik müessesesinden yoksun kalan Habad-Lubaviç’in dağılacağı ve ortadan kalkacağı yorumlarına rağmen devam etmesi hatta faaliyetlerini daha da arttırması aslında yapılan açıklamalara birer meydan okumadır. Video kayıtlarının, resimlerin vb. materyallerin yayınlanması ve Habad öğretisinin liderin vazifesini rehberlik olarak görmesi buna sebep olan en önemli etkenlerdir. Bunlar sayesinde sanki rebbe hâlâ aralarındaymişçasına bir tutum takınılmış ve hareket bir arada tu-

⁹⁸ Heilman ve Friedman, *The Rebbe*, 223; “The Rebbe: A Brief Biography”, Erişim 27 Nisan 2022, https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/244372/jewish/The-Rebbe-A-Brief-Biography.htm.

⁹⁹ Dein, “What Really Happens When Prophecy Fails”, 394-97.

tulmaya çalışılmıştır. O günden beri de harekete katılanların, temsilci olanların, yapılan faaliyetlerin ve dünya çapında faaliyetlere iştirak edenlerin sayısı artmış ve artmaya da devam etmektedir.

Sonuç

Hareketin kurucusu R. Zalman, heretiklikle suçlanan hasidik anlayışı rabbani geleneğe yaklaştırmış ve ezoterik-bâtini bilgiyi sistemli ve hiyerarşik bir metot geliştirerek aklileştirmek suretiyle kitlelere sunmuştur. Bu bakış açısı harekete isim veren İbranice *hohma*, *bina* ve *daat* kelimelerinin kısaltması olarak HaBaD şeklinde tasvir edilmiştir. Yahudi kimliğinin muhafazası ve dünyanın ıslahı süreci hareketin temel hedefini oluşturmuştur. Hakikatin kitlelere ulaştırılması noktasında kendisini sorumlu hisseden Habad-Lubaviç rebbeleri rehberlik vazifesine vurgu yapmışlardır. Kişisel kurtuluşun kozmik kurtuluşa sebep olması, bunun ahlaki ve ruhi gelişimin yanında eylemlerle de sağlanması Yahudilere yönelik tutumda etkili olmuştur. Çünkü Yahudilerin gerek kendi yükselişlerini tamamlaması gerekse Tanrı'nın yeryüzündeki tecellisi *Şekina/Şehina*'nın sürgününü bitirip kozmik barışın ve birliğin gerçekleşmesine yardımcı olması onların dünyadaki görevidir. Kendisini merkeze alan, seçilmişlerin içindeki seçilmişler olarak Habad-Lubaviç rebbelerinin ve müntesiplerinin bu tavrı, Yahudilere yönelik misyon faaliyetlerini ortaya çıkartmıştır.

Hareketin ortaya çıkışı ezoterik öğretinin sınırlı bir kitlenin ötesine iletilmesinin tezahürüdür. R. Zalman'la başlayan bu süreç R. Dov Baer'le daha da genişlemiş, R. Shalom Dov Baer'de kurumsal yapıya büründürülmek suretiyle aşılın bu problem bir eşliğin daha aşılmasıyla kadınlara yönelik girişimi getirmiştir. R. Isaac ve R. Mendel Schneerson eliyle kadınlar faaliyetlerin içine çekilmiş ve Habad-Lubaviç'in kadınlar eliyle de faaliyet gösteren aktivist bir harekete dönüşümü gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında R. Mendel Schneerson'ın kadın-erkek hatta çocuklar dâhil yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın her bir Yahudi'nin özel ve önemli olduğuna yönelik tavrı ve kurtuluş sürecinde eylemlerinin karşılığı olduğu vurgusu Habad-Lubaviç'i, diğer hasidik cemaatlerden belirgin şekilde farklılaştırmıştır.

Muhatap kitlenin kapsamı da aynı kalmamış, hasid olanlardan hasid olmayanlara son rebbe zamanında ise Ortodoks olmayanlardan -çalışmanın kapsamı dışında tutulan- Yahudi olmayanlara kadar genişletilmesi hedeflenmiştir. Ortodoks ve hasidik

doktrinlerden vazgeçmeyip onları yeni tarz ve vurgularla sunan R. Mendel Schneerson'ın gündemi yakından takip eden tavrı ve bunları lehine kullanma yeteneği harekete ciddi ivme kazandırmıştır. Onun vizyonerliğinin en büyük yansıması "temsilciler" fenomenidir. Elçiler, mesajın muhataplara iletilmesi çabasında hareketin son yarım yüzyılına damga vurmuştur.

Hareketin kurtuluş sürecine dair vurgusu da zamanla değişmiştir. Hareketin erken dönemi ile günümüzdeki tavrı arasında belirgin farklılık olduğu görülmektedir. Erken dönemlerde yer yer belli referanslar verilse de somut bir kurtuluş eğilimine girilmemiştir. Daha çok genelden ziyade bireyin içsel kurtuluşuyla ilgilenilmiştir. Temel hedef evrendeki tek hakikatin idrakine vararak müphemliği ortadan kaldırmak ve mesafelerin yanılmanın sonucu olduğunu idrak etmektir. Tanrı ile birleşmeyi ve ona karşı sorumluluğu ifa etmeyi ulaşılabilen bir hedef haline getiren bu duruma samimi dua ve sürekli tefekkür eden mücadeleci ruhla erişilebileceği ifade edilmiştir. Doğal olarak da Tora, Talmud ve Tanya gibi Yahudi eğitiminin kurtarıcılığına vurgu yapılmıştır. Milliyetçi akımların Yahudilikteki etkisiyle ortaya çıkan Siyonizm, sekülerleşme ve savaş atmosferi kurtuluş sürecinde ve misyon düşüncesinde önemli bir kırılmadır. Her şeyin alt üst olduğu bir dönemde geleneksel Yahudiliğin yeniden inşası gerekmiş ve bu durum R. Shalom Dov Baer'in seleflerinden farklı tutum takınmasına ve hareketi Siyonizm'e karşı alternatif olarak kurgulamasına sebep olmuştur.

Lubaviç'ten çıkış ve Amerika'ya göç dönüşümde önemli bir dönüm noktasıdır. Mabed'in yıkılmasıyla Mabed merkezli anlayışın yerini evrensel anlayışa bırakması veya R. Zalman'ın Petersburg hapsinin ezoterik-bâtini ilkenin yayılmasında dinamik bir görev görmesi gibi Amerika'ya göç de benzer etki bırakmıştır. Amerika küfür ülkesi olarak görülmekten Tora'nın inşa edileceği maneviyyatın başkenti olarak görülen bir anlayışa evrilmiş ve ilahi iradenin göstermiş olduğu hedef hâline gelmiştir. Daha geniş kitlelere ulaşma stratejisinin görünür kısmı kurulan yapılarda kendisini göstermektedir. Kurumsal yapıya verilen önem erken dönemlerde Liozna düzenlemeleriyle başlamıştır. Eğitim ve misyona odaklanan kurumların yanında basın-yayın faaliyetleri, teknolojik aygıtların kullanımı ve her bir rebbenin katkılarıyla Habad-Lubaviç, Yahudi

Ortodoks dünyasındaki en aktif ve organize yapı hâline getirilmiştir. Geleceğine yön verecek bu yapılar Habad-Lubaviç'in ve Yahudilerin içinde bulunduğu krizden çıkma çabalarında başat rol oynamıştır. Ayrıca onu diğer hasidik gruplar gibi yerele bağlı olmaktan kurtarıp öğretinin yayılabilmesi için dünya çapında faaliyet yürüten bir harekete dönüştürmüştür.

Kaynakça

- "13 Facts About Rabbi Shalom DovBer of Lubavitch - Jewish History". Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4921457/jewish/13-Facts-About-Rabbi-Shalom-Dov-Ber-of-Lubavitch.htm.
- "1950: Leadership". Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/the-rebbe/article_cdo/aid/62169/jewish/1950-Leadership.htm.
- Asaf, David, Gadi Sagiv, ve Marcin Wodzinski. "The Crisis of Modernity". *Hasidism: A New History*. Princeton Oxford: Princeton University Press, 2017.
- Biale, David, Benjamin Brown, Samuel C. Heilman, Uriel Gellman, Samuel C. Heilman, Murray Jay Rosman, Gad Sagiv, ve Marcin Wodziński. "In The Empire of The Tsars: Russia". *Hasidism: A New History*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017.
- _____. "Postwar Phoenix: Hasidism after the Holocaust". *Hasidism: A New History*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017.
- Brawer, Nafthali Yosef. "Resistance and Response to Change: The Leadership of Rabbi Shalom Dovber Schneerson (1860-1920)". Doktora tezi, University of London, University College London (United Kingdom), 2004.
- Dein, Simon. "What Really Happens When Prophecy Fails: The Case of Lubavitch". *Sociology of Religion* 62, sy 3 (2001): 383-401.
- Deutsch, Shaul Shimon. *Larger Than Life: The Life and Times of the Lubavitcher Rebbe Rabbi Menachem Mendel Schneerson*. 1. bs. New York: Chasidic Historical Productions, 1997.
- Dualı, Şir Muhammed. *Çarlık Rusyasında Yahudiler*. Divan Kitap, 2016.
- Dubov, Nissan Dovid. *To Love a Fellow Jew: The Mitzvah of Ahavas Yisrael in Chassidic Thought*. Brooklyn, N.Y: Sichos in English, 1999.
- Ehrlich, Avrum. *Leadership in the Habad Movement: A Critical Evaluation of HaBaD Leadership, History and Succession*. New Jersey: Jason Aronson Publishers, 2000.
- Ehrlich, M. Avrum. *The Messiah of Brooklyn: Understanding Lubavitch Hasidism Past And Present*. New Jersey: Ktav Publishing House, 2004.
- Elior, Rachel. *The Paradoxical Ascent to God: The Kabbalistic Theosophy of Habad Hasidism*. State University of New York Press, 1993.

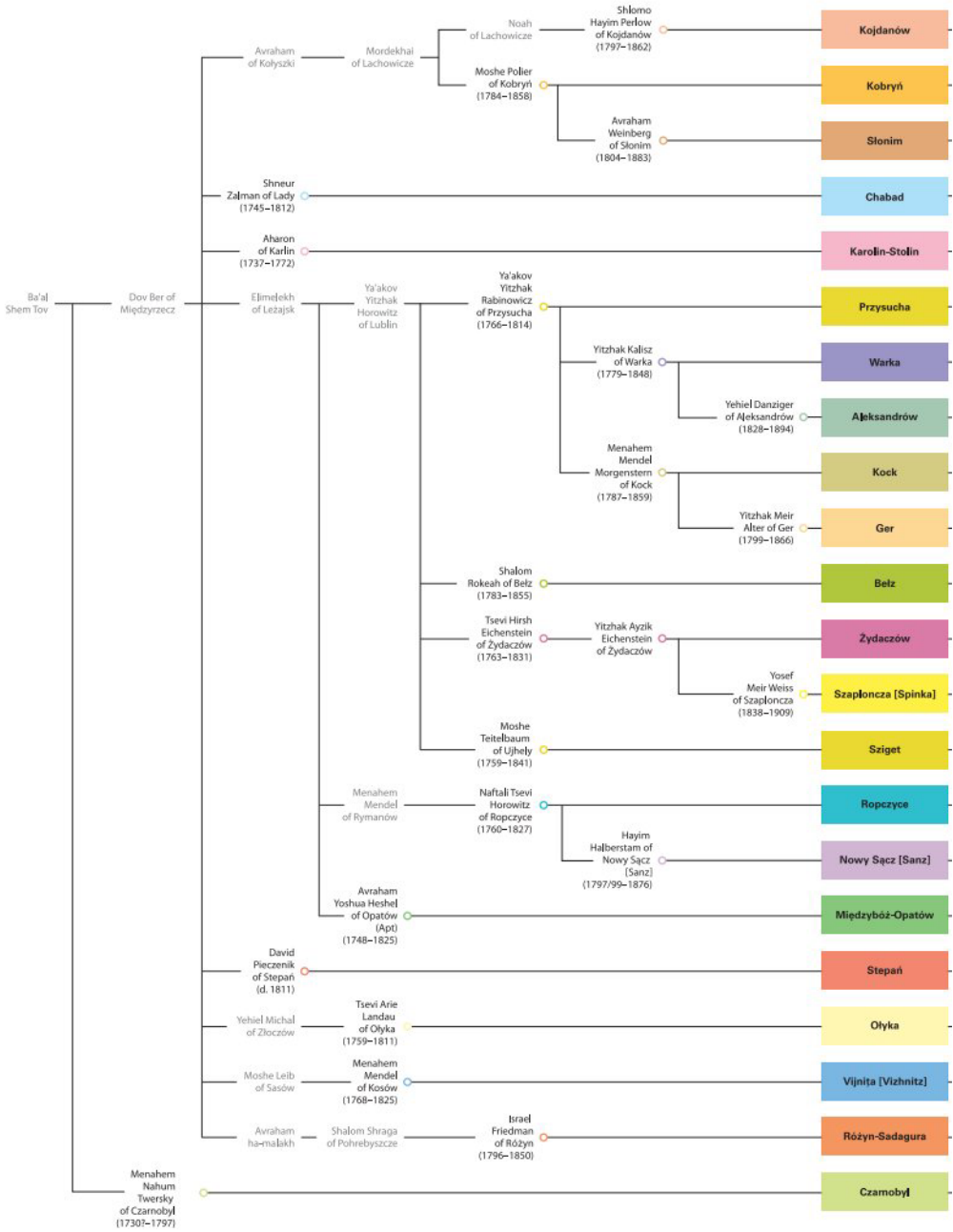
- Etkes, Immanuel. *Rabbi Shneur Zalman of Liady: the origins of Chabad Hasidism*. Çeviren Jeffrey M. Green. Waltham, Massachusetts: Brandeis University Press, 2015.
- _____. *The Gaon of Vilna: The Man and His Image*. Çev. Jeffrey Green. Berkeley, United States: University of California Press, 2002.
- Epstein, I. *Babylonian Talmud*, Soncino Press Ltd, 1961.
- Faienstein, Morris M. "Hasidism: The Last Decade in Research". *Modern Judaism* 11, sy 1 (1991): 111-24.
- Fishkoff, Sue. *The Rebbe's Army: Inside the World of Chabad-Lubavitch*. New York, NY: Schocken Books, 2003.
- Foxbrunner, Roman A. *Habad: The Hasidism of R. Shneur Zalman of Lyady*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1993.
- Friedman, Menachem. "Habad as Messianic Fundamentalism: From Local Particularism to Universal Jewish Mission". *Accounting for Fundamentalisms: the dynamic character of movements*, ed. Martin E. Marty ve R. Scott Appleby. Chicago: The University of Chicago, 1994.
- Gellman, Uriel, Moshe Rosman, ve Gadi Sagiv. "Lithuania, White Russia, and The Land of Israel". *Hasidism: A New History*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2017.
- Goldman, Ari L. "Hasidic Group Expands Amid Debate on Future". *The New York Times*, 05 Eylül 1988, blm. New York. <https://www.nytimes.com/1988/09/05/nyregion/hasidic-group-expands-amid-debate-on-future.html>.
- Greenberg, Gershom. "Menahem Mendel Schneerson's Response to the Holocaust". *Modern Judaism* 34, sy 1 (01 Şubat 2014): 86-122.
- Haran, Raya, "Menaḥem Mendel of Vitebsk", Erişim 07 Eylül 2022, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Menahem_Mendel_of_Vitebsk.
- Heilman, Samuel C. *Who Will Lead Us?: The Story of Five Hasidic Dynasties in America*. California, United States: University of California Press, 2017.
- Heilman, Samuel C., ve Menaḥem Friedman. *The Rebbe: The Life and Afterlife of Menachem Mendel Schneerson*. 4. bs. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2012.
- Hoffman, Edward. *Despite All Odds: The Story of Lubavitch*. New York; London; Toronto: Simon and Schuster, 1991.
- Jacobs, Louis. *Hasidic Prayer*. Cary, United States: Littman Library of Jewish Civilization, 1984.
- Kaminetski, Yosef Yitshak. *Days in Chabad: Historic Events in the Dynasty of Chabad-Lubavitch*. Çeviren Yosef Cohen. Brooklyn, N.Y.: Kehot Publication Society, 2002.
- Katz, Rabbi Avraham, çev. "Lessons in Torah Or and Likutay Torah". Erişim 25 Nisan 2022. <https://www.learnchassidus.com/lessons>.
- Landa, Yosef. "The Historic Visit by the Sixth Rebbe of Chabad to St. Louis - The Royal Welcome of May 4-13, 1930".

- Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3715920/jewish/The-Historic-Visit-by-the-Sixth-Rebbe-of-Chabad-to-St-Louis.htm.
- Lazar, Daphne. "Chabad Lubavitch: The Centrality of the Rebbe in the Movement During His Lifetime and After His Death." Yüksek Lisans, National Library of Canada = Bibliotheque nationale du Canada, 2000.
- Loewenthal, Naftali. *Communicating the Infinite: The Emergence of the Habad School*. Chicago: Univ. of Chicago Pr, 1990.
- _____. "Lubavitch Hasidism". Erişim 26 Nisan 2022. http://www.yivo-encyclopedia.org/article.aspx/Lubavitch_Hasidism.
- Mayse, Ariel. "The Sacred Writ of Hasidism: The Tanya and the Spiritual Vision of R. Shneur Zalman of Liady". *Books of the People: Revisiting Classic Works of Jewish Thought*, ed. W. Halpern Stuart, t.y.
- Mindel, Nissan. "Biography of Rabbi Yosef Yitzchak Schneersohn". Erişim 26 Nisan 2022. <https://www.chabad.org/article.asp?aid=157177>.
- _____. "Rabbi Dov Ber Schneuri - (1773-1827)". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/112320/jewish/Rabbi-Dov-Ber-Schneuri.htm.
- _____. "Rabbi Joseph Yitzchok Schneerson - (12 Tammuz, 5640 - 10 Shevat, 5710)". Erişim 26 Nisan 2022. <https://www.chabad.org/article.asp?aid=111934>.
- Mintz, Jerome R. *Hasidic People: A Place in the New World*. London, England: Harvard University Press, 1992.
- Chabad.org. "Mysticism Demystified - The Development of the Chabad Genre of Chasidic Teachings". Erişim 25 Nisan 2022. <https://www.chabad.org/article.asp?aid=1686495>.
- Polen, Nehemia. "Charismatic Leader, Charismatic Book: Rabbi Shneur Zalman's Tanya and His Leadership". *Rabbinic and Lay Communal Authority*, editör Suzanne Last Stone. KTAV Publishing House, Inc., 2006.
- Posner, Menachem. "40 Years Later: How the Chanukah Menorah Made Its Way to the Public Sphere - Through the years and the courts, a small spark in Philadelphia now lights up the world - Chabad-Lubavitch News". Erişim 27 Nisan 2022. https://www.chabad.org/news/article_cdo/aid/2778619/jewish/40-Years-Later-How-the-Chanukah-Menorah-Made-Its-Way-to-the-Public-Sphere.
- "Rabbi DovBer, the 'Mitteler Rebbe' (1773-1827) - A Brief Biography of the Second Chabad Rebbe". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/110442/jewish/The-Mitteler-Rebbe.htm.
- "Rabbi Shmuel of Lubavitch - The 'Rebbe Maharash'". Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/626953/jewish/Rabbi-Shmuel-of-Lubavitch.htm.

- Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. Editör Kıvanç Koçak. Çev. Şahika Tokel. İletişim Yayınları, 2014.
- Rapoport-Albert, Ada. "Hasidism after 1772: Structural Continuity and Change". *Hasidism Reappraised*, ed. Ada Rapoport-Albert. London: Littman Library of Jewish Civilization, The, 1996.
- Ravitzky, Aviezer. "The Contemporary Lubavitch Hasidic Movement". *Accounting for Fundamentalisms: The Dynamic Character of Movements*, editör Martin E. Marty ve R. Scott Appleby. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Rubin, Eli. "Birth and Upbringing: Childlike Vision - 1902".
Erişim 27 Nisan 2022. https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619399/jewish/Birth-and-Upbringing-Childlike-Vision.htm.
- _____. "Lubavitch Women's Organization: Chassidic Feminism - 1951-1953".
Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619813/jewish/Lubavitch-Womens-Organization-Chassidic-Feminism.htm.
- _____. "Menorahs and Mitzvah Tanks: Judaism in the Public Square - 1974".
Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619819/jewish/Menorahs-and-Mitzvah-Tanks-Judaism-in-the-Public-Square.htm.
- _____. "Sunday Dollars: Empowering the Individual - 1986".
Erişim 27 Nisan 2022. https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/2619822/jewish/Sunday-Dollars-Empowering-the-Individual.htm.
- _____. "Toil of the Mind and Heart - Diachronic Perspectives on the Leadership and Oral Teachings of Rabbi Schneur Zalman of Liadi".
Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2853849/jewish/Toil-of-the-Mind-and-Heart.htm.
- Rubin, Mordechai. "From Lubavitch to Shanghai: The History of Tomchei Temimim in 11 Images - Revisiting the Formative Decades of the Famous Chabad Yeshiva 120 Years Since Its Establishment".
Erişim 26 Nisan 2022. <https://www.chabad.org/article.asp?aid=3771094>.
- _____. "Timeline - The Life and Times of the Tzemach Tzedek (1789-1866)". Erişim 20 Mayıs 2019. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3285481/jewish/Timeline.htm.
- Schneersohn, Yosef Yitzchak. "Likkutei Dibburim- 5-".
Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2718142/jewish/Likkutei-Dibburim-Volume-5.htm.
- _____. "Likkutei Dibburim- 6 -". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2719178/jewish/Likkutei-Dibburim-Volume-6.htm.

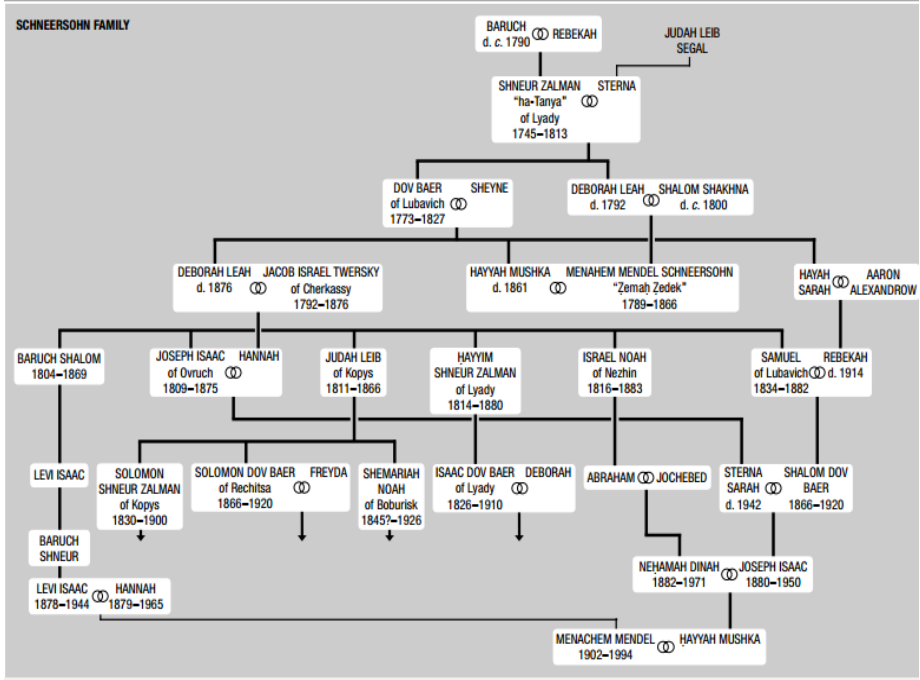
- _____. "Sefer HaSichos 5698". Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4062993/jewish/Sefer-HaSichos-5698.htm.
- _____. "Sefer HaSichos 5700". Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3150431/jewish/Sefer-HaSichos-5700.htm.
- _____. "Sefer HaSichos 5701". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/3375856/jewish/Sefer-HaSichos-5701.htm.
- _____. "Sefer HaSichos 5702". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4061903/jewish/Sefer-HaSichos-5702.htm.
- _____. "Sefer HaSichos 5703". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/4433252/jewish/Sefer-HaSichos-5703.htm.
- Schneerson, Menachem Mendel. *Likkutei Sichos in English-6*. Çev. Eliyahu Touger. 10 c. Brooklyn, N.Y: Vaad Lhafotzas Sichos, 1995.
- Scholem, Gershom G. *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York : Schocken Books, 1946.
- "Sichos in English". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/the-rebbe/article_cdo/aid/2468546/jewish/Sichos-in-English.htm.
- Tauber, Yanki "Is Judaism a Theocracy?", Erişim 07 Eylül 2022, https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/2184/jewish/Is-Judaism-a-Theocracy.htm.
- "Tanya". Erişim 25 Nisan 2022. https://www.chabad.org/library/tanya/tanya_cdo/aid/1028862/jewish/Tanya.htm.
- "The Rebbe: A Brief Biography". Erişim 27 Nisan 2022. https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/244372/jewish/The-Rebbe-A-Brief-Biography.htm.
- "The Rebbe Yosef Yitzchak: A Biographical Outline". Erişim 26 Nisan 2022. <https://www.chabad.org/article.asp?aid=2719465>.
- "The Rebbe's 10-Point Mitzvah Campaign for Jewish Awareness and Observance - Impact". Erişim 27 Nisan 2022. https://www.chabad.org/therebbe/article_cdo/aid/62228/jewish/10-Point-Mitzvah-Campaign.htm.
- "Uforatzto". Erişim 26 Nisan 2022. https://www.chabad.org/multimedia/music_cdo/aid/140675/jewish/Uforatzto.htm.

Ekler

Ek-1: Önemli hasidik hanedanların gelişimi (Wodzinski, Marcin ve Waldemar Spallek: Historical Atlas of Hasidism, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018, s. 64)

Habad-Lubaviç Hasidiliğinin Ortaya Çıkışı ve Küresel Bir Harekete Dönüşümü

Ek-2: Schneersohn Hanedanı (Jonathan Mark, "Schneersohn, Menachem Mendel", Encyclopaedia Judaica, ed. Fred Skolnik, Farmington Hills, Mich. Detroit: Thomson Gale; Macmillan Reference USA, 2007, 18:148)